

KAMARÁDI FRONTOVNÍCI: MASKULINITA A PAMĚŤ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY V TEXTECH ČESKOSLOVENSKÝCH C. A K. VETERÁNŮ¹

Jiří Hutečka

Comrades in Arms: Masculinity and Recollections of the First World War in the Texts of Czechoslovak K.u.K. War Veterans

The article aims at analysing the process of remembering and memory discourses of the First World War as experienced by Czech and Slovak veterans during the interwar years. The main focus is on the vast majority of Czech ex-servicemen who spent the war in Austro-Hungarian uniform. In the new Czechoslovak state, their war recollections were thus in a somewhat precarious position. They had to cope with the fact that the years they spent in the trenches were not only completely overshadowed by the official discourse of the 'heroic legionnaire' (i.e., member of the Czechoslovak Legion, a small minority of men who served in the war), but also with the fact that since the early 1920s the general Czechoslovak society sought to construct its (non-legionary) memory of the war around the increasingly prominent concept of the 'good soldier Svejk', i.e., a slacker subversive to the K.u.K. war effort, permanently waiting to go AWOL. Since the hegemonic masculinity of the time tended to at least partially revolve around the image of heroic service (epitomized by the legionnaire myth), the author follows several paths which the K.u.K. ex-servicemen took in their effort to both fit into the general discourse of wartime 'nation building' and to keep in line with the hegemonic masculine image. It becomes clear that after the Great Depression and especially during 1930s, their efforts in this area resulted in a group-specific collective memory of the

1 Tato studie vznikla jako součást řešení grantového projektu GA ČR P410-12-P224 „Válka a militární maskulinita v české společnosti, 1914–1938“.

First World War which emphasised that, although unwillingly, they performed their duty well as befits good men and good citizens.

Keywords: First World War; Modern Masculinities; Collective Memory

Jiří Hutečka (1979) Institute of History of the Philosophical Faculty of the University of Hradec Králové, jiri.hutecka@uhk.cz

Válečná paměť vztahující se k první světové válce nebyla v českém prostředí nikdy jednoduchým fenoménem. Není divu, vždyť Češi během války bojovali paralelně na obou stranách tohoto zásadního konfliktu vlastní historie a dějiny tomu chtěly, že vítěznou se nakonec stala ta strana, v jejíchž službách pozvedlo zbraň sotva 10 % všech českých účastníků. Tato skutečnost je o to zásadnější ve světle faktu, že Velká válka se díky svému vyústění stala z českého pohledu vlastně jen tragickou předehrou vyvrcholení moderních národních dějin v podobě vzniku samostatného československého státu, jenž tak z války čerpal nemalou část své identity. Tato identita je postupně „zbudována, udržována a obnovována pomocí různých upomínkových rituálů a míst, jako jsou staletá výročí, oblečení, dědictví, hrdinové, jazyk, národní hymny, monumenty a muzea“.² I zde pak platí obecné tvrzení, že jakékoli „státní formace, politické strany či hnutí i jiní sociální činitelé, všichni se účastní vytváření verzí národní minulosti a národní identity, vybírajíce či přetvářejíce repertoár národních příběhů a symbolů“.³ Hlavním cílem tohoto procesu bývá skrze výklad minulosti formovat současnou identitu a legitimizovat stávající rozložení moci ve společnosti.

Pokud se od obecných definic vrátíme zpět ke konstruování české meziválečné paměti, nepřekvapí nás, že tvůrci, nositeli a nakonec i strážci dominantní „verze národní minulosti a národní identity“ se stali ti, kdo si od počátku nárokovali zásadní podíl na vzniku samostatného státu – bývalí příslušníci zahraničního odboje, potažmo ruských, italských a francouzských legií. Svým způsobem tak

2 Srov. JACOB J. CLIMO, MARIA G. CATELL, *Social Memory and History: Anthropological Perspectives*, New York 2002.

3 T. G. ASHPLANT, GRAHAM DAWSON, MICHAEL ROPER (edd.), *The Politics of War Memory and Commemoration: Contexts, structures and dynamics*, in *The Politics of War Memory and Commemoration*, (edd.) T. G. Ashplant, Graham Dawson, Michael Roper, London 2000, s. 16.

docházelo k naplnění obecné teze George L. Mosseho, že „vzpomínky těch veteránů, kteří ve válce nacházeli pozitivní prvky, nikoli těch, kteří ji odmítali, byly jednotlivými národy přijaty za pravdivé a legitimní – ostatně, válka byla přece vedena za slávu a zájmy národa“.⁴ V českém případě je tudíž zásadní ona deformace, kterou do pohledu na válku přinesla specifická situace českých zemí, které konflikt započaly coby součást Rakouska-Uherska v řadách Centrálních mocností, ale zakončily jej jako samostatný stát na straně Dohody. „Pozitivní prvky“ byly pochopitelně navázány na boj za samostatnost, který byl ale jádrem paměti pouze úzce vyhraněné skupiny pamětníků-legionářů. Výsledek je dnes již vcelku přesně popsán v literatuře a nejlépe jej zřejmě charakterizuje výrok Jana Galandauera: „Branné vystoupení legionářů tvořilo základní pilíř historického obrazu vzniku samostatného československého státu. V optice tohoto obrazu to byli legionáři, kteří po třech stech letech obnovili jak českou brannost, tak český stát.“⁵ Slovy samotných tvůrců tohoto konstruktů, „plně odkaz svých předků a příkaz svého svědomí, zvedl národ náš od počátku války revolucí proti habsburské monarchii. [...] Silen vírou v ideu svých dějin, lid doma pevně čelil nelidskému násilí vojenské diktatury tichým i zjevným odbojem a mnoha oběťmi. Vedení touž vírou, utvořili jsme za hranicemi vlasti za pomoci spojenců a vůdcovství Masarykova tři dobrovolnické armády, které ještě před koncem světové války a uzavřením míru vydobily si mezinárodního uznání jako vojsko samostatného národa s vlastní revoluční vládou a staly se tak základem nezávislého československého státu.“⁶ Vše bylo jasné: republika je dílem „nás“, legionářů, „kteří vydobyli uznání“ a jsou „základem státu“. Nehledě na skutečnost, že reálná pozice legionářů v novém státě byla této tezi relativně daleka⁷ a podobně složitá

4 GEORGE L. MOSSE, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford 1990, s. 6.

5 JAN GALANDAUER, *Československé legie a jejich komemorace*, in: Česká společnost za velkých válek 20. století: pokus o komparaci, (edd.) Jan Gebhart, Ivan Šedivý, Praha 2003, s. 296. Více TÝŽ, *O struktuře české historické paměti*, *Historie a vojenství* 1996, č. 1, s. 132–136. Analýza konkrétních důsledků této logiky na příkladu paměti bitvy u Zborova TÝŽ, *Bitva u Zborova 2. 7. 1917: česká legenda*, Praha 2002.

6 *Manifest legionářů*, otištěno v *Národní osvobození*, 30. června 1924. Za jistou kodifikaci této varianty paměti Velké války lze považovat monumentální soubor vzpomínek *Cestami odboje* – ADOLF ZEMAN (ed.), *Cestami odboje*, 5 svazků, Praha 1926–1929.

7 K ne vždy bezproblémovému vztahu legionářských navrátilců k novému státu a jeho společenskému uspořádání, resp. následně tohoto státu k jim samotným, srov. Ivan ŠEDIVÝ, *Legionáři a mocenské poměry v počátcích ČSR*, in: Jan Hájek, Dagmar Hájková, František Kolář, Vlastislav Lacina, Zdenko Maršálek, Ivan Šedivý, Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918–1921), Praha 2008, s. 16–28.

byla i otázka formování ideální varianty „oficiální paměti“;⁸ hlavní problém tkví v tom, že výše uvedená teze vlastně zcela pomíjí zkušenost a paměť 90% těch, kteří ve válce oblékli uniformu. Opět slovy Jana Galandauera, „oficiální historická paměť neměla být budována na většinovém historickém zážitku a historické paměti, které byly spojeny s c. a k. armádou, ale na menšinovém historickém zážitku legionářů“.⁹

Z hlediska těch veteránů, kteří nemohli svou válečnou zkušeností jakkoli aspirovat na podíl v takto konstruované oficiální národní paměti, byly důsledky krušné. Stran role, která jim bude v národní paměti přisouzena, nemohli od legionáři postupně ovládnutých „institucí paměti“ očekávat žádné slitování – ideologické problémy spojené s „unifikací“ armády v první polovině 20. let, kdy bývalí legionáři odmítali být i jen salutovat bývalým „austrijákům“ a halasně protestovali proti „rehabilitaci těch, kteří vědomě stáli proti našemu osvobozeneckému hnutí“, byly více než výmluvné.¹⁰ „Tichý i zjevný odboj“ a „mnohé oběti“ se tudíž mohly zdát být v zásadě akceptovatelnou rolí, kterou byli mnozí ochotni přijmout.

Téměř dokonalým příkladem důsledků této logiky je zrod a následné užívání legendy o „přechodu“ velké části c. a k. 28. (pražského) pěšího pluku k nepříteli na karpatské frontě v dubnu roku 1915 „i s plukovní hudbou“. Tato legenda, popsaná Josefem Fučíkem a analyzovaná Richardem Leinem, vznikla v zásadě syntézou zbrklé reakce rakouských vojenských úřadů, jež se na základě kusých informací rozhodly pluk exemplárně potrestat, a propagandistické akce válečných autorů z řad legionářů, jako byl Vladimír Klecanda, a jak se ukázalo, měla natolik tuhý kořínek, že se ještě v 90. letech vyskytovala v učebnicích dějepisu.¹¹

8 K soutěži obrazů „hrdinů“, „vzorových občanů“ a „válečných obětí“ v poválečné československé společnosti (i politice) NATALI STEGMANN, *Kriegsdeutungen - Staatsgründungen - Sozialpolitik. Der Helden- und Opferdiskurs in der Tschechoslowakei, 1918-1948*, München 2010. K problematickému konstruování obrazu „legionáře-hrdiny“ v kontextu ne vždy vítaných „revolučních“ prvků legionářské zkušenosti a identity především s. 66–85.

9 J. GALANDAUER, *Československé legie a jejich komemorace*, s. 296.

10 Srov. vzpomínky generálního inspektora československé armády: JOSEF SVATOPLUK MACHAR, *Pět roků v kasárnách: vzpomínky a dokumenty*, Praha 1927, s. 205; prohlášení Československé obce legionářské z 13. října 1922 citují MARIE KOLDINSKÁ, IVAN ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*, Praha 2008, s. 156. K problémům spojeným s formováním „unifikované“ armády v prvních poválečných letech ZDENKO MARŠÁLEK, *Armáda v roce jedna – nový duch versus kontinuita*, in: Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR, s. 29–63.

11 JOSEF FUČÍK, *Osmadvacátníci: spor o českého vojáka Velké války*, Praha 2006, s. 9–13. Podrobná analýza průběhu akce i jejích bezprostředních důsledků v podobě soudního vyšetřování a ohlasu

Během 20. let tato legenda stavěla bývalé příslušníky regimentu sdružené do spolku „Pražské děti“ (z nichž většina samozřejmě nikdy nedezertovala) před problémem, který Josef Fučík popsal následovně: „Studium sporých publikací spolku a vzpomínek svědčí o hluboké rozpolcenosti myšlení, kterou u bývalých vojáků – členů ‚Pražských dětí‘ – (...) radikální požadavky na odhození historických tradic přinesly. Většina členstva byla připravena plout v tomto novém proudu. Zpochybnil-li však někdo jejich vystoupení za války, jejich bojové ctnosti, především odvahu a statečnost, hájili svůj c. a k. 28. pluk do krve.“¹² Na co se však Fučík neptá, jsou příčiny této rozpolcenosti.

Francouzský sociolog Maurice Halbwachs ve 40. letech 20. století rozlišoval „osobní“ a „kolektivní“ paměť, mezi nimiž podle jeho názoru existuje velice úzká vazba: „I když se osobní paměť může opřít o paměť kolektivní, zařadit se do ní nebo s ní dočasně splynout, stále se ubírá vlastní cestou. [...] Na druhé straně kolektivní paměť individuální paměti obklopuje.“ Kolektivní paměť poskytuje osobní paměti primární komparativní rámec, do něhož musí zapadnout, aby se jedinec mohl cítit součástí skupiny. Celý proces je samozřejmě neuvědomělý a individuální vzpomínky se díky tomu „mění, jakmile jsou zasazeny do celku, který už není osobním vědomím“.¹³ Jakákoli vzpomínka je tudíž vlastně větší či menší projekcí kolektivní paměti do paměti individuální, a je tudíž sociálně pod-

uvnitř monarchie: RICHARD LEIN, *Das militärische Verhalten der Tschechen im Ersten Weltkrieg*, Wien 2009 (diss.), s. 81–220 (v rozšířené verzi publikováno jako *Pflichterfüllung oder Hochverrat? Die tschechischen Soldaten Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg*, Wien 2011; publikovaná verze mi bohužel nebyla při přípravě tohoto textu k dispozici, proto je zde citováno ze samotné disertace). Lein ve své práci vedle případu 28. pluku analyzuje i podobnou legendu vztahující se k vystoupení 75. a 35. pěšího pluku u Zborova v roce 1917 a dochází k závěru, že „ani v případě [28. pluku], ani u Zborova nedošlo ke zradě či přeběhnutí českých vojáků“ (s. 450), a uvádí, že především druhý zmiňovaný případ se ze strany rakouského vrchního velení i německých spojenců stal již během války objektem výrazně politizované interpretace, do značné míry následně kopírované při konstrukci české poválečné paměti (s. 451–452).

12 R. LEIN, *Das militärische Verhalten der Tschechen im Ersten Weltkrieg*, s. 442–443.

13 MAURICE HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Praha 2009, s. 93. Jakkoli se odkazování na dnes již „klasika“ paměťových studií může zdát poněkud anachronickým, jeho základní teze o vzájemném vztahování se kolektivní a individuální paměti, jež se odehrává v kontextu několika úrovní sociálních potřeb, je v obecné rovině stále platná a z hlediska účelu, k němuž studium konstrukce paměti v tomto textu slouží, představuje téměř ideální výchozí konstrukt. K pozdějšímu rozvíjení Halbwachsových tezí srov. JAN ASSMANN, *Das Kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung, und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München 1992 (Kultura a paměť, Praha 2001); TÝŽ, *Collective Memory and Cultural Identity*, *New German Critique* 65/1995, č. 1, s. 125–133.

míněna: „Je těžké si představit vzpomínku, která by se vztahovala k momentu, kdy by byly naše vjemy pouhým odrazem vnějších objektů, a nevycházely tudíž z obrazů a myšlenek, spojujících nás s lidmi a skupinami z našeho okolí. [...] Každé připomenutí série vzpomínek vztahujících se k vnějšímu světu lze vysvětlit jedině ve smyslu zákonů kolektivního myšlení. Paměť vjemů se v takovém případě uplatňuje pouze sekundárně.“¹⁴ Sociální podmíněnost paměti znamená, že i individuální vzpomínání v podobě konstrukce vlastního „osobního příběhu“ každého jedince je primárně odrazem sociálních potřeb skupiny, s níž se dotyčný skrze tuto vzpomínku identifikuje.

Pokud aplikujeme výše uvedenou logiku paměti na „nás“ problém českých válečných veteránů, vyvstanou nám konkrétní otázky: Pokud je jejich paměť především sociální konstrukcí, jaké skupinové potřeby odráží a jak se tyto potřeby promítají do způsobů, jakým veteráni interpretují svoji minulost? A pokud budeme i nadále vycházet z Halbwachsovy teorie, která připouští multiplicitu kolektivní paměti v závislosti na různě definovaných a různě rozsáhlých (často se však prolínajících) sociálních skupinách, je tu také zásadní otázka: Jak toto sociální pozadí ovlivnilo jejich způsob vyrovnání se s hegemonní kolektivní pamětí, tj. s výše uvedenou oficiální legionářskou verzí?¹⁵

Analýza konstrukce paměti veteránů první světové války samozřejmě není v historiografii první světové války ničím zdaleka novým. Především anglosaská historiografie se v tomto směru zasloužila o řadu průkopnických studií, směřovaných v první fázi a dílech autorů, jako byli Paul Fussell, Samuel Hynes, či Modris Eksteins, především na paměť tzv. „válečných básníků“ či obecně intelektuálních elit (se závěrem, že jejich konstrukce paměti představuje předvoj moderní narativní tradice),¹⁶ zatímco Jay Winter se vůči nim následně vyhra-

14 M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 65, 84.

15 „Mezi jedincem a národem jsou další, méně rozsáhlé skupiny, které také mají svoji paměť a jejichž proměny působí na život a myšlení svých členů mnohem bezprostředněji. [...] Ve skutečnosti existuje více kolektivních pamětí.“ – M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 123, 125. Koncept *hegemonní* paměti je v této studii vztahován ke státům sankcionovanému a prosazovanému diskurzu o roli českého národa ve válce, jak se zformoval během 20. let; zahrnuje jak hrdinský „legionářský mýtus“, institucionalizovaný v Československé obci legionářské, tak i koncept pasivního odporu domácí populace, vnímané často až optikou oběti – N. STEGMANN, *Kriegsdeutungen – Staatsgründungen – Sozialpolitik*, s. 81–127.

16 PAUL FUSSELL, *The Great War in Modern Memory*, New York 1977; SAMUEL HYNES, *A War Imagined: The First World War and English Culture*, London 1990; MODRIS EKSTEINS, *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*, New York 1989. Na podobných východiscích je postaven i autorův skromný příspěvek k problematice: JIŘÍ HUTEČKA, *Literární dílo jako odraz válečného prožitku? J. R. R. Tolkien a Pán prstenů*, in: Mezi Martem a Memorií:

nil sérií textů týkajících se obecné komemorace války masovou společností v evropském kontextu (tvrdě naopak, že válečná paměť vděčí za svoji podobu především tradičním kulturním vzorcům).¹⁷ Otázka vlivu válečného prožitku na meziválečnou společnost a politiku, resp. její často extrémně násilnou podobu, je v současnosti předmětem živé akademické debaty.¹⁸ Bohužel, přestože má studium válečné paměti a její interpretace v této podobě za sebou již téměř půlstoletí existence, v české historiografii se až na výjimky, jako jsou výše uvedené práce Jana Galandauera, věnované specificky paměti legionářů, prozatím neprosadilo.¹⁹ Paměť bývalých příslušníků c. a k. pluků je pak až na jistě velmi užitečné, avšak nepřliš analyticky nosné „průhledy“ v podání Josefa Fučíka, příslovečným „polem neoraným“.

Ať již se na problematiku kulturní konstrukce paměti dívají výše uvedení autoři z jakéhokoli úhlu, shodnou se v několika základních bodech, které lze považovat za platné i v případě c. a k. veteránů: inherentní nesmyslnost prožitku moderní války, představujícího pro většinu zúčastněných nejdůležitější životní zkušenost, vede k problému sdělitelnosti tohoto prožitku okolí, který menšina veteránů řeší hledáním nových forem sdělení, většina pak „únikem do nitra“²⁰ či vytvářením uzavřených komunit těch, kdo spolu válečný prožitek sdíleli a mohou společně pěstovat vlastní verzi paměti. Ta má pak velmi často podobu toho, co George Mosse nazval „mýtem o válečném prožitku“, „pohlížejícího na válku jako na smysluplnou, dokonce posvátnou událost“. Cílem tohoto mýtu, jenž se podle Mosseho rozšířil především v poražených zemích, ale zdaleka nejen v nich, bylo „zakrýt válku a legitimizovat celou válečnou zkušenost“, a tím dodat smysl vlastní minulosti i současnosti.²¹ V českém prostředí, jak již bylo řečeno, samozřejmě vstupuje do hry zmíněná multiplicita paměti a hegemonné postavení „legionářského mýtu“, plnicího nejen výše uvedené funkce, ale navíc i spojeného s významným (pozitivním) okamžikem souběžně konstruovaných

Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16.–19. století, (ed.) Vítězslav Prchal, Pardubice 2011, s. 133–150.

17 JAY WINTER, *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*, Oxford 1995; TÝŽ, *Remembering War: The Great War between Memory and History in the 20th Century*, New York 2006.

18 Pro stručný přehled ROBERT GEWARTH, JOHN HORNE, *The Great War and Paramilitarism in Europe, 1917–1923*, *Contemporary European History* 19/2010, č. 3, s. 267–273.

19 Za českou historiografii tak více než úspěšně zastupuje výše uvedená práce N. STEGMANN, *Kriegsdeutungen – Staatsgründungen – Sozialpolitik*.

20 M. EKSTEINS, *Rites of Spring*, s. 208–238.

21 G. L. MOSSE, *Fallen Soldiers*, s. 7.

národních dějin. Pokud ale pohlédneme na věc z pohledu ne-legionářů, stává se tento mýtus obrovským balvanem, neboť pokud přijmeme, že legionáři smysl díky „mýtu“ našli, pak ti, kteří do něj nepatřili, jeho cíl – nalezení smyslu – i nadále postrádali. Co víc, vzhledem k hegemonnímu postavení legionářské paměti pro ně bylo velmi problematické si nějakou specificky vlastní paměť vytvořit, neboť se vždy a všude musela potýkat s „oficiálním“ obrazem (i jejich vlastní, osobní) minulosti.²² Fučíkem identifikovanou „rozpolcenost“ veteránů tak můžeme vykládat i jako snahu o smíření vlastní skupinové paměti, či konkrétně mýtu „osmadvacátníků“, s mýtem národním. Fučík přitom sám ukazuje, že toto smířování mělo své limity, jejichž podoba nám může napovědět mnohé o sociálním pretextu veteránské paměti Velké války, o tom, jak byla podoba této paměti ovlivněna vnitřními potřebami jejich nositelů, a o smyslu, který se bývalí c. a k. vojíci snažili (navzdory převládajícímu obrazu) ve své minulosti nalézt.

Jsou to právě tyto cíle, jichž by tento text rád dosáhl. Hlavním cílem jejich hledání bude analýza prostředků, jimiž čeští c. a k. veteráni konstruovali v meziválečném období svoji válečnou paměť jakožto jistou alternativu k postupně formovanému hegemonnímu diskurzu. Hlavním záměrem je pak odhalení sociálních východisek a implikací těchto prostředků, jež jsou dle mého názoru úzce spojeny s chápáním vlastní maskulinní identity, resp. s diskurzivní rolí, kterou v produkci kolektivní veteránské paměti sehrával dobový koncept militární maskulinity. Pochopení této role může mít nemalý význam v nahlížení doposud neprobádané oblasti pozice militární maskulinity v meziválečném českém genderovém diskurzu jakožto celku. Studium produkce specifické formy *proti-paměti*, za kterou lze výsledek snahy českých veteránů do značné míry považovat a kterou lze ve foucaultovském smyslu využít k odhalení vnitřních struktur hegemonního diskurzu,²³ může být podobně nosné i v rovině dějin maskulinit

22 Použijeme-li Foucaultovu definici odporu, jenž „ve vztahu k moci nikdy není ve vnější opozici“, tak ji naši veteráni naplňují téměř dokonale – jejich potýkání se s hegemonním diskurzem („legionářským mýtem“) české válečné paměti se vždy odehrávalo z pozice těch, kteří byli jeho implicitní, jakkoliv „podrobenou“ součástí – MICHEL FOUCAULT, *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*, Praha 1999, s. 95–96.

23 Francouzský filozof Michel Foucault v 70. letech doporučoval konstruovat „genealogii vědění“ právě skrze vyhledávání „podrobených vědění“, jejich „proti-paměti“ a na nich založených „proti-historií“, zpochybujících hegemonní diskurz – MICHEL FOUCAULT, *Je třeba bránit společnost: kurz na Collège de France, 1975–1976*, Praha 2005, především s. 19–37, 71–87. Jak uvidíme, v našem případě je otázkou, zda opravdu lze snahu českých c. a k. veteránů považovat za *proti-paměť*, neboť jimi produkovaná paměť se proti tomu, co oni sami vnímali jako oficiální diskurz (zjednodušeně řečeno „legionářský mýtus“), téměř nikdy naplno nevymezovala a naopak se často

– náhled do fungování specifických (zde militárních) prvků konstrukce maskulinity u vymezené skupiny nás může přivést k pochopení jejich role a případného významu v rámci maskulinity hegemonní.²⁴

Za účelem dosažení uvedených cílů je níže prezentovaný text rozdělen do tří částí, kdy zatímco první z nich slouží k naznačení možností, jež se c. a k. veteránům při hledání smyslu vlastní minulosti nabízejí v rámci hegemonního paměťového diskurzu, v druhé z nich jsou analyzovány základní prvky veteránské kolektivní paměti, formující se s odstupem stále více do podoby alternativního diskurzu. V části třetí je takto definovaná alternativní struktura paměti podrobně zmiňované optice studia maskulinity, jejíž problematizování je zde identifikováno jako jeden z hlavních motivů. Je ale třeba dodat, že relativně úzké vymezení objektu zájmu v podobě výhradně českých a pouze c. a k. veteránů je vynuceno primárně omezenými možnostmi takto krátké studie – pro komplexní obraz celospolečenské dynamiky let 1918–1938 by samozřejmě bylo nezbytné věnovat pozornost jak legionářské paměti, tak paměti československých veteránů německé, případně maďarské národnosti, a pokusit se podobným způsobem dobrat jejich genderové podmíněnosti. Bohužel, takováto analýza přesahuje možnosti této studie, a nezbyvá než věřit, že čtenář tento nedostatek omluví.

pokoušela o jakési kooptování do hlavního proudu. Z hlediska foucaultovského pojetí moci se ani tak nesnažili moc, resp. vládnoucí diskurz svrhnout, jako se stát jejich součástí. Jako možná vhodnější se tak v kontextu veteránského diskurzu jeví používání termínu „alternativní paměť“.

- 24 Moderní genderová teorie předpokládá v každé společnosti a době existenci celých sérií maskulinit, z nichž jedna vždy okupuje hegemonní pozici, nesoucí s sebou maximální sociální kapitál v podobě přímého přístupu k tzv. patriarchální dividendě, tzn. moci plynoucí z pozice na samém vrcholu genderového řádu. Marginální maskulinity, definované vším možným, od sexuality přes věk až po ekonomický status, mají tento přístup více či méně omezený, vztahy mezi maskulinitami však nikdy nejsou fixní – naopak, jsou dynamické a otevřené neustálé změně. Podrobněji JIŘÍ HUTEČKA, RADMILA ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Úvodem: od genderu k maskulinitám*, in: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti*, s. 9–17. K tomu více R. W. CONNELL, *Masculinities*, Cambridge 1995; CHRISTOPHER E. FORTH, *Masculinity in the Modern West: Gender, Civilization, and the Body*, New York 2008. Pro souhrnný přehled také srov. RUDOLF KUČERA, *Muži ve válce, válka v mužích: Maskulinity a světové války 20. století v současné kulturní historiografii*, *Soudobé dějiny* 2011, č. 4, s. 549–562. Militární maskulinita představuje tu část genderové konstrukce mužnosti, orientovanou okolo ideje muže coby válečníka – více k tomu JIŘÍ HUTEČKA, *Militární maskulinita jako koncept historického bádání*, in: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: Koncepty, metody, perspektivy*, (edd.) Radmila Švaríčková-Slabáková, Jitka Kohoutová, Radmila Pavličková, Jiří Hutečka, Praha 2012, s. 36–47; ze zahraniční literatury srov. PAUL R. HIGATE (ed.), *Military Masculinities: Identity and the State*, Westport 2003; ROBERT A. NYE, *Western Masculinities in War and Peace*, *The American Historical Review* 2007, č. 2, s. 417–438.

Švejkové

Nejsnazším způsobem, jak se s problémem potřeby vlastní válečné paměti vyrovnat a přitom nezpochybnit hegemonní paměťový diskurz, bylo prostě akceptovat výše zmíněnou roli, která byla ne-legionářům v oficiální paměti velmi záhy vyhrzena, a pokusit se zařadit do kategorie „domácí odboj“. Z již citované Fučíkovy práce je evidentní, že touto cestou se vydala nemalá část veteránů především bezprostředně po skončení války. Právě zmiňovaní „Osmadvacátníci“ byli v kontextu veteránské paměti jedněmi z těch, kteří téměř zcela převzali obraz paměti, který o nich samých, resp. jejich jednotce (většina veteránů regimentu si samozřejmě účast na událostech pozdního jara 1915 nárokovat nemohla), vytvořili legionářští autoři jako například generál Vladimír Klecanda.²⁵ Mýtus o „přechodu“ 28. pěšího pluku do zajetí je zároveň excelentním příkladem základního narativního postupu, umožňujícího řadě veteránů snadný „únik do oficiální paměti“. Jde o mezi veterány velmi populární interpretaci vlastního zajetí coby dezerce z c. a k. služby.

Z řady vzpomínek bývalých vojáků je patrná obecná snaha prezentovat vlastní službu tak, jak je předkládána v rámci vzpomínek legionářských, tj. coby pouhá přehra zásadního okamžiku, k němuž vše směřuje – ke zběhnutí na „druhou stranu“ a k následnému vstupu do legií. Více než výmluvná je přitom skutečností, že v pramenech, které nevznikly zpětně, jako jsou například deníky, se tato logika až na výjimky nevyskytuje – směřování služby k dezerci je tudíž především paměťovou konstrukcí, a pokud nakonec k zajetí skutečně dojde, nepřekvapí, že toto je relativně často rovněž obdařeno novým smyslem. Slovy pozdějšího italského legionáře Jana Lašky: „Pro [české hochy] (...) je albánská cesta prvním vítězstvím českého myšlení, že raději hledají záchranu v neznámém mrtvém kraji, než aby se dostali zpět do rukou pronásledujících oddílů rakouských.“²⁶ Je to tato interpretace, vůči které se později radikálně ohradil jeden z c. a k. veteránů, Ladislav Hájek: „Je bajkou tvrzení, že většina [budoucích legionářů] se dala zajmout dobrovolně, ze své vůle, již s tím úmyslem bourat Rakousko. Víme

25 Srov. jeho vášnivou obhajobu legendy o „přechodu“ pluku na jaře 1915 přímo z pera jednoho z „Osmadvacátníků“, zakončenou slovy: „Slavným přechodem Osmadvacátníků nikdo neotřese, nikdo nezvyklá fakt, že to byly ‚Pražské děti‘, které si pospíšily zarazití hřeb do rakve Rakousko-Uhersku, saně černožluté.“ – JOSEF KUBIČKA, *Dvacáté výročí přechodu Pražských dětí*, Kamarádství: List válečných, převratových a současných dějů 1935, č. 5–6, s. 63. K tématu historické interpretace „přechodu“ 28. pěšího pluku do ruských linií R. LEIN, *Das militärische Verhalten der Tschechen im Ersten Weltkrieg*, s. 409–448; resp. J. FUČÍK, *Osmadvacátníci*, s. 408–445.

26 JAN LAŠKA, *Pochod hladu Albanií (Z Niše do Valony)*, Praha 1920, s. 6.

přece, že v zajetí se upadalo pravidelně proto, poněvadž boj tak dopadl.²⁷ Hájek tím samozřejmě naráží na základní problém – aby mohl dotyčný vykreslit své zajetí jako dezerci, musel být nejprve zajat, což samozřejmě nebylo vůbec snadné.²⁸ Proto nás nemůže překvapit, že většina českých vojáků během války zajata nebyla, a jejich paměť se tudíž nemohla na tuto „osmadvacátnickou“ konstrukci nijak spolehnout: musel svou cestu k paměti hledat jinde.

Ideálním východiskem z nouze se pro řadu veteránů stal úspěch Haškova románu *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, vydaného na počátku 20. let.²⁹ Román je sice především veskrze ironickou obžalobou monstrozity války a velkých dějin vůbec, založenou na autorově vlastní válečné a později revoluční zkušenosti v Rusku, resp. na hlubokém zklamání z ní, do českého povědomí však již během 20. let pronikl ve vulgarizované podobě archetypálního vzoru typického „válečného Čecha“, jehož jedinou činností za války bylo více či méně kreativní vyhybání se jakékoli službě s využitím přirozené tuposti armádní mašinerie. Fakt, že si široká veřejnost z Haškova románu vypreparovala právě tento smysl, jistě není náhodou – lze téměř s jistotou říci, že právě tento obraz sebe sama byla řada Čechů ochotna akceptovat jako svůj osobní „mýtus o válečném prožitku“, tedy jako svou cestu ke smíření vlastní válečné pasivity s potřebou neprotivit se hegemonnímu diskurzu českého odporu proti habsburské moci. Jak naznačuje literární historik Radko Pytlík ve své studii věnované Haškovu nejslavnějšímu románu, výše uvedená interpretace Švejka coby „typického Čecha“ za mnohé vděčí zpětné recepci Švejka z německého prostředí, které si jej do této podoby de facto přetvořilo ještě dříve než samotní Češi.³⁰ Tento postup odpovídal přejímání německého diskurzu o českém vojáku i v jiných kontextech, jako byla již zmíněná legenda o „Osmadvacátnících“ a později třeba i otázka interpretace

27 LADISLAV HÁJEK, *Legionář – domácí voják*, Kamarádství 1932, č. 8, s. 109.

28 K tzv. „politice zajetí“ na příkladu západní fronty Velké války TIM COOK, *The Politics of Surrender: Canadian Soldiers and the Killing of Prisoners in the Great War*, *Journal of Military History* 2006, č. 3, s. 637–666. Vzpomínky českých vojáků problematičnost zajetí tematizují podobným způsobem, slovy Tomáše Smřáka v dopise, otištěném ve veteránském časopise *Kamarádství* ve 30. letech, „přeběhnouti jest kapitola sama pro sebe“. Když byl s kamarády svědkem toho, jak Rusové zabíjejí vzdávající se Rakušany, „do zajetí pak už nikdy nechtěl“ – *Kamarádství* 1937, č. 15–16, s. 256.

29 JAROSLAV HAŠEK, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, 4 svazky, Praha 1921–1923.

30 K tématu vývoje interpretace Haškovy postavy Švejka RADKO PYTLÍK, *Osudy a cesty Josefa Švejka*, Praha 2003. Pytlík zmiňuje především vlivnou divadelní reinterpretaci postavy na berlínských divadelních prknech v polovině 20. let.

bitvy u Zborova.³¹ Slovy Jana Galandauera, „německá nacionalistická politika a publicistika kreslily obraz nepřátelského či až přímo velezrádného Čecha. [...] České vojáky považovaly za nespolehlivé, zrazující říši.“³² A právě takový obraz si ve své paměti o sobě utvářela i řada Čechů – bylo totiž velmi snadné jej smířit s hegemonním, oficiálním paměťovým diskurzem. „Ulejváci“ bylo povýšeno na formu odboje a Švejk našel mnoho epigonů v osobních vzpomínkách, jejichž hlavním smyslem nesporně bylo umožnit autorovi sebeidentifikaci s pamětí oficiální.³³ Výsledek byl samozřejmě společností vnímán různě, popularita „švejkovství“ v konstrukci válečné paměti ale byla dostatečná k tomu, aby Viktor Dyk v roce 1928 pozoroval „významnou skutečnost, že ze všeho, co zde bylo, bilo se a umíralo, zbyl tu jediný živý hrdina, hrdina ulejvák“.³⁴

Dykův text je přímou kritikou vlivu Haškova Švejka na společnost a nepřímou také kritikou logiky, která se za touto verzí paměti skrývá. Tuto logiku bychom mohli nazvat jakousi „omluvou“ za věrnou službu v nesprávné armádě, která se v pamětech vyskytuje v jakési odstupňované škále podle toho, s jakou osobní zkušeností se nositel této paměti musí ve snaze o její smíření s obecným společenským požadavkem vyrovnat v případě, že nemůže operovat v modu zajetí-dezerce (a samozřejmě, ideálně, legie). Smyslem těchto pamětí je zřejmá snaha o ospravedlnění sebe sama jak před publikem, tak v rámci zpětné reflexe oficiálního diskurzu i před sebou samým. Primárním motivem zde bývá odpor ke službě a monarchii vůbec, zdůrazňovaný při každé vhodné příležitosti. Vyjádřeno stručnými slovy Jana Martinů, veterána 75. pěšího pluku, „bránil jsem se sloužit“.³⁵ Až komicky pak působí

31 Zde R. LEIN, *Das militärische Verhalten der Tschechen im Ersten Weltkrieg*, s. 375–439.

32 J. GALANDAUER, *Bitva u Zborova*, s. 45.

33 Charakteristická je v tomto směru snaha editorů souboru válečných vzpomínek *Domov za války*, jejichž evidentním cílem je prezentovat službu v rakouské armádě jako útlak a přístup českých vojáků pokud možno v co nejvíce „švejkovských“ odstínech paměti. Bohužel pro ně soubor především v oblasti vzpomínek frontových vojáků více než cokoliv působí jako chmurný soubor vzpomínek na válečné hrůzy a nijak nevybočuje ze standardního zachycení bojové zkušenosti Velké války. O to více z něj pak vystupují výjimky v podobě autorů, prezentujících vlastní „ulejvání“ (smyšlené či skutečné) jako vrcholnou ctnost – srov. BOHUSLAV BROŽEK, *Bouřnými dny*, in: Alois Žipek, *Domov za války (svědectví účastníků)*, svazek 3: 1916, Praha 1929, s. 129–141; FRANTIŠEK KELLNER, *Chvilku doma: několik menších zážitků*, s. 141–150; RUDLA BERAN-HOMOLKA, *Ruda Filip, obr-ulejvák 88. pěšího pluku*, s. 378–382; LADISLAV PETRŽÍLKA, *Dva z pražských ulejváků*, s. 414–416. Podobné tendence jsou patrné i v řadě níže citovaných memoárů, například u Karla Rélinka či Josefa Šeřfa.

34 VIKTOR DYK, *Hrdina Švejk*, Národní listy, 15. dubna 1928, s. 1.

35 JAN MARTINŮ, *Jak jsem vojakoval*, in: Pětasedmdesátníci vzpomínají. Z paměti účastníků světové války, Jindřichův Hradec 1936, s. 113. Sem patří i časté a hrdé odkazy autora na sokolskou

zdůrazňování odporu ke službě a monarchii u bývalých c. a k. vysokých důstojníků, jako byl válečný divizní auditor vídeňské posádky Jaroslav Kunz. Radikálně anti-monarchistická a protirakouská rétorika, jíž jsou jeho paměti doslova prodchnuty, je totiž evidentně spíše slohovým cvičením obhajujícím pisatele a smiřujícím jeho osobní příběh s hegemonní pamětí.³⁶

Dalším ve vzpomínkách často tematizovaným konstruktem je samozřejmě i výše zmíněný problém dezerce, resp. její absence. Obzvláště patrný je u těch autorů, kteří nejpozději s okamžikem narukování postulují svůj úmysl zběhnout, ale za několik let služby se jim to z nejrůznějších důvodů nedaří. Řečeno slovy veterána 91. pěšího pluku: „Žel, neměl jsem příležitosti k nepříteli přeběhnouti a musel jsem zůstat – jako mnoho jiných – rakouským vojákem.“³⁷ Podobně Václav Koleč, pamětník služby v 75. pěším pluku, „svádí“ svoji neschopnost padnout do zajetí v jednom konkrétním případě na německého desátníka, který se v obklíčení vyděsil natolik, že začal střílet a Rusy zahnal na ústup: „Nebýti nerozvážného výstřelu, byli bychom ten večer pili s Rusy čaj na bratrství.“³⁸

Reálně se zde samozřejmě nabízí výše zmíněný problém samotného procesu zajetí, které je vždy podnikem s velmi nejistým výsledkem. Úmyslné zběhnutí nepochybně vyžadovalo nemálo odhodlání a důvěry ve druhou stranu. Jak vzpomíná samozvaný „válečný malíř“ pražského 28. pluku Karel Řelink, přinejmenším na italské frontě tato důvěra rozhodně nepanovala: „Houfné přebíhání [tak jako na ruské frontě] bylo na těchto úsecích vyloučeno.“ Důvěryhodnost svého tvrzení, jehož pravdivost zde nezkoumáme, avšak poněkud podřívá skutečností, že na stejné straně svých vzpomínek zmiňuje agresivní postup důstojníků proti legionářské propagandě, motivovaný právě „častými dezercemi“.³⁹ Dezerce tudíž zřejmě možná byla, ale cena za ni mohla být vysoká a možná i absolutní – samozřejmě nejen v Itálii.

minulost a vzdorně užívané (v rámci vzorné služby, samozřejmě) symboly – srov. FRANTIŠEK LOUBAL, *Diese Sokolisten...*, in: A. Žipek, *Domov za války (svědectví účastníků)*, svazek 3: 1916, s. 356–358, a řada dalších vzpomínek ve stejném souboru. Do této kategorie lze zařadit i téměř „rituální“ zmínky o zpěvu nejrůznějších odbojných písní, od Červený šátečku... až po *Šup sem, šup tam, s námi už to nevybrajou*. Srov. například FRANTIŠEK KYLAR, *Vzpomínky z vojny: Válečné paměti 1917–1918*, in: *Rodové paměti v Kunčicích*, seřadil Kamil Moravec, (edd.) Alois Kněžek – Emil Vondrouš, Ústí nad Orlicí 2006, s. 38: „Večer při ohníčku besedovali jsme (...) a zpívali. Zvláště byla tehdy v oblíbenosti demonstrační píseň Když jsem byl v arestě.“

36 JAROSLAV KUNZ, *Za černožlutou oponou. Z vídeňských vzpomínek*, Praha 1922.

37 VÁCLAV HOSPODÁŘSKÝ, *Poprvé v poli*, Kamarádství 1936, č. 3, s. 42.

38 VÁCLAV KOLEŠ, *Vzpomínky pětasedmdesátníka*, in: *Pětasedmdesátníci vzpomínají*, s. 100.

39 KAREL ŘELINK, *28. pluk „Pražské děti“: Osmadvacátníci, veselí kluci, ve válečné vichřici*, Praha 1932, s. 179.

Setrvání ve službě po celou válku přinášelo pro veterány, pokud měli být uznáni za součást hegemonní paměti a v jejím rámci tedy domácího odporu, nejen nutnost vysvětlení onoho setrvání, ale navíc i potřebu rekonstrukce vzpomínky na službu samu. Výsledkem byl již výše popsán obraz „švejka“ či „tulejváka“, který „bojoval“, jak nejméně to bylo v daných podmínkách možné. V pamětech se tudíž často vyskytují věty ne nepodobné tvrzení „landšturmáka“ Josefa Šefla od 28. zeměbrance pluku: „Po cestě se dovidám, že naši hoši střídali, Pánu Bohu do oken,‘ zahrabávali patrony, bratřili se s Rusy.“⁴⁰ Šefl zároveň toto „zaznamenané“ chování vztahuje na celou skupinu slovy: „Dnes víme, že hlavní příčinou zhroutil Rakouska bylo to, že české vojsko bylo nespolehlivé, že bylo prodchnuto duchem odboje a odporu k militarismu rakouskému.“⁴¹ Výsledkem je samozřejmě potřebný obraz odboje – pasivní rezistence Čechů na frontě byla zásadním příspěvkem ke zhroutilí monarchie a bývalým vojákům, zde dokonce kolektivně, tj. nejen autorovi samotnému, náleží v národní paměti čestné místo. Dokladem, že tato idea měla časem u bývalých „austrijáků“ nemalou oporu, budiž tvrzení *Důstojnických listů* z roku 1932, že etnicky převážně české pluky byly „revolučními středisky našich vojáků, kde se jim dostalo první školy, jak se mají chovati, aby lépe unikli vojenskému útisku, a kde poznali revoluční myšlenky“.⁴² Podle této logiky byly slavné c. a k. regimenty vlastně prvními centry odboje.

Na mnohé veterány v jejich minulosti nečíhal jen otazník věrné služby jako takové, neboť u řady z nich se vnitřní touha po včlenění do hegemonního diskurzu střetávala s faktem, že se ve službě císaři více či méně vyznamenali. I zde se ale našla cesta: buď v rovině individuální, jako v případě Emila Goldšmída, jenž fakt, že coby příslušník 21. pěšího pluku na Piavě zajal dva prapory italských *bersaglierů*, ve své vzpomínce přisuzuje především vlastní opilsti,⁴³ či v rovině kolektivní, kdy „Osmadvacátník“ Josef Kubička ve svých stručných dějinách regimentu opakovaně „omlouvá“ bojové výkony XI. pochodového praporu po dočasném rozpuštění pluku (prapor jako jediný rozpuštěn nebyl) s tím, že jeho příslušníci bojovali dobře především proto, aby zachránili své kamarády „ze spárů německých a maďarských pluků“, kam byli z rozpuštěných praporů pluku převe-

40 JOSEF ŠEFL, *Paměti domobrance 28. pluku z války světové 1914–1918*, České Budějovice 1922, s. 38, resp. 18.

41 J. ŠEFL, *Paměti domobrance 28. pluku z války světové 1914–1918*, s. 136.

42 *Důstojnické listy*, 14. dubna 1932.

43 EMIL GOLDSMÍD, *Jak jsem zajal 2 bataliony Bersaglierů*, Kamarádství 1935, č. 1, s. 8–11; č. 2, s. 17–20.

leni. Když byl mimo jiné díky tomuto úsilí pluk obnoven, autor bryskně přesouvá svou linii obhajoby i do tohoto období: 2. a 3. prapor pluku podle něj v roce 1917 u San Giovanni a Medeazzy úspěšně útočily na italské pozice nikoli z nějakého bojového nadšení či lásky k císaři, ale s „krajním zoufalstvím, neboť v místech, kde pluk stál, nebylo lepšího vyhnutí než útok“.⁴⁴ Z jeho pohledu je tím vynikající bojový čin v očích české paměti zjevně ospravedlněn.

Všechny výše uvedené konstrukce byly součástí procesu smiřování veteránských vzpomínek s hegemonním diskurzem válečné paměti. Jak se však již během 20. let ukazovalo, toto smíření s sebou neslo nemalou cenu – pokud opět využijeme citovaný výrok Josefa Fučíka, cenu v podobě „bojových ctností, odvahy a statečnosti“, které v zásadě musely být v paměti obětovány tezi o dezerci a uleváctví, případně se stávaly objektem omluvy. Pokud přijmeme za definiční výrok jednoho z veteránů, Jaroslava Křenka, že „čím více let uplyne, tím více budeme vzpomínat a vracet se k těm podivným dnům, pro nás – ,rakouské vojáky‘ – žel: nikdy velkým“,⁴⁵ pak je zřejmé, že přestože pamětníci na vpravdě významnou životní zkušenost stále více vzpomínali, tušili, že se jejich vzpomínkám nikdy nedostane uznání – a smiřovali se s tím pouze obtížně. S tím, jak stále častěji docházelo k úpravám veteránského diskurzu válečné paměti do podoby plně vyhovující ideji „domáciho odboje“, sílily i kritické hlasy. Symbolickým objektem této kritiky se stal již zmíněný Haškův Švejk, jehož přijetí coby obrazu „typického Čecha“ v c. a k. uniformě vyvolávalo odpor nejen u intelektuálů, jako byl již zmiňovaný Viktor Dyk,⁴⁶ ale také u řady veteránů. Například bývalý c. a k. plukovník a později generál československé armády Karel Wagner se se Švejkem a potažmo celým odbojově konstruovaným „mýtem o válečném prožitku“ vyrovnal s břitkou ironií: „80 000 českých hrobů! Skutečných hrobů! Ale kdepak! To jen 80 000 dobrých krytů, kde se potměšile ukrylo 80 000 nejprohnanějších českých ‚Švejků‘, aby nemuselo sloužit tomu proklatému Rakousku. A těch ostatních 520 000? Inu, ti všichni zachránili se simulováním všech možných nemocí, sebezmrzačením a švindlem všeho druhu. Ano, tak nějak to bylo, tak nějak to čteme ve velké části naší poválečné vo-

44 JOSEF KUBIČKA, *Osmadvacátníci: historický nástin od r. 1698–1926*, Kamarádství 1935, č. 3–4, s. 27. Souborně v TÝŽ, *Osmadvacátníci: historický nástin od r. 1698*, Praha 1935.

45 JAROSLAV KŘENEK, *Vzpomínky na vojnu v Albanii*, Jihlava 1924, s. 180.

46 Dyk rozhodně nebyl jediným literátem, který se proti „švejkovství“ ohradil. Mezi další významné kritiky, často se však vymezující spíše vůči veřejnému obrazu Švejka než vůči tomu, jak jej stvořil Hašek, patřili Jaroslav Durych, Jaroslav Kopta či Karel Polák – k tomu více R. PYTLÍK, *Osudy a cesty Josefa Švejka*, s. 96–98.

jenské beletrie a v mnohých vzpomínkách a pamětech.“ Podobně jako Dyk se přitom ohrazuje proti hrozbě, kterou pro současnou českou mládež představuje vyzdvihování „švejkoviny svých otců“ coby následováníhodného vzoru.⁴⁷ Wagner nebyl jediným veteránem, kterému Švejk tzv. „ležel v žaludku“. Rovněž redaktor veteránského časopisu *Kamarádství* se do literární postavy během 30. let střefovali vcelku pravidelně, kritizující „bláto švejkoviny“ a dovolávaje se hesla: „Ne Švejka, ale Žižku potřebujeme!“⁴⁸

Švejk a s ním vlastně i celá paměť služby v c. a k. armádě postavená na hrdinském „ulejváctví“ se zjevně časem dostali do konfliktu s představou, kterou o sobě samých chtěla mít nemalá část veteránů. Je tudíž zřejmé, že takto konstruovaný „mýtus o válečném prožitku“ přinejmenším části veteránů přestával dávat to, kvůli čemu mýtus vzniká – smysl. Zatímco během 20. let lze jejich odpor vysledovat spíše v jednotlivých případech, následující dekáda s sebou spolu se stále vyšším stupněm institucionalizace veteránské paměti v rostoucím počtu spolků přinesla i postupné zformování alternativního paměťového diskurzu. Ten se sice stále nemohl plně vymezit vůči diskurzu oficiálnímu (více méně „legionářskému“) – nutný důsledek takového postupu, tj. zpochybnění samotných kořenů československé státnosti, rozhodně neměli veteráni v úmyslu. I bez toho však mohli veteráni získat přijatelnější verzi jejich vlastní minulosti, která by více naplňovala – pokud budeme souhlasit s Halbwachsem – jejich aktuální sociální potřeby. O jaké potřeby šlo a jaký smysl do vlastní paměti tito pamětníci Velké války vkládali, lze dobře doložit analýzou masy jimi publikovaných textů.

Frontovníci

Základní charakteristiku nové konstrukce „mýtu o válečném prožitku“ můžeme identifikovat z motta, které si již zmiňovaný veteránský časopis *Kamarádství* v roce 1932 vytkl do svého záhlaví – reagovat na „četné žádosti a výzvy (...) z řad těch, kteří postrádají zachycení válečné historie t. zv. ‚domácího vojska‘, které v cizích službách, v rakouské uniformě, ať pasivně nebo aktivně přec také spolu působilo k budování samostatného státu a o něj se zasloužilo, aniž by tato

47 Cituji podle KAREL WAGNER, *S českým plukem na ruské frontě*, Praha 1936, s. 8–9.

48 ANTONÍN KOPŘIVA, *Našel se generál...*, *Kamarádství* 1936, č. 1, s. 2; KAREL WAGNER, *Český voják ve světové válce*, *Kamarádství* 1935, č. 20, s. 245. Dalším oblíbeným heslem bylo: „Ne všichni Češi byli Švejkové a ne každý Švejk byl Čech.“ – JAROSLAV HINTNAUS, *Ve vlastní věci*, *Kamarádství* 1936, č. 11, s. 170.

skutečnost byla dosud dostatečně pro historii zachycena...⁴⁹ Je tudíž evidentní, že i v rámci takto vznikající konstrukce byla jedním z hlavních motivů tendence ke kooptování hegemonné paměti, spočívající v ujišťování se „aktivním či pasivním budování samostatného státu“ a zásluhách o něj. Součástí tohoto procesu však musely být zcela jiné postupy než ty, které byly užívány doposud a vůči nimž se mimo jiné právě redakce *Kamarádství* poměrně záhy vyhraňovala. Jak ale takovému „smíření“ realizovat? Za nosný příklad nám může posloužit zde již zmiňovaný generál Wagner, jehož knižní interpretace válečné paměti, vydaná roku 1936, se záhy stala téměř „biblí“ veteránské paměti.

Wagner samozřejmě plně uznává výlučnou roli legií v prosazení ideje samostatného státu s tím, že „jenom jim je čsl. národ povinen a zavázán plnou vděčností“. Hegemonné postavení oficiálního paměťového diskurzu je tím potvrzeno, nicméně v kontextu dalších autorových slov se může zdát, že ústupky tímto končí. Wagner se totiž dále ptá, zda „je čsl. národ něčím též povinen těm svým synům, kteří – třeba i se zaťatými zuby – konali svou občanskou povinnost jako příslušníci bývalého rakousko-uherského vojska? Na první pohled se zdá, že ne. A přece!⁵⁰ Následně postuluje několik možností pozitivní interpretace služby v řadách c. a k. armády – mimo jiné se odvolává na Edvarda Beneše a fakt, že pouze díky obětavosti českých vojáků trvala válka dost dlouho na to, aby český zahraniční odboj dokázal mezinárodně prosadit ideu samostatného Československa. Vedle toho také argumentuje, že stejná obětavost zabránila tomu, aby se „Čechy a Morava proměnily v jeden velký hřbitov“, neboť čeští vojáci s její pomocí udrželi válku v Haliči, daleko od zemí Koruny české.⁵¹ Jeho hlavní argument je však obsažen již ve výše citovaném úvodním dotazu a nejlépe jej charakterizuje věta ze samotného úvodu textu: „Nedostatečně vyzbrojeni, v hadry a cáry oděni a bídně živeni konali svou občanskou povinnost. [...] Více než 80 000 (...) českých synů prolilo svou krev a položilo své životy ve službách cizích a to jedině proto, že tak povinnost a zákony kázaly jim. Klobouk dolů před těmito

49 *Kamarádství* 1932, č. 1, s. 1. Původně byl měsíčník (později čtrnáctideník) *Kamarádství* tiskovinou spolku bývalých vojáků 102. (benešovského) pěšího pluku, prakticky během několika měsíců se však začal proměňovat ve stýčný bod, který ve veřejném prostoru nacházeli všichni ti, kdo hledali alternativu k hegemonné interpretaci vlastní minulosti.

50 K. WAGNER, *S českým plukem na ruské frontě*, s. 7.

51 K. WAGNER, *S českým plukem na ruské frontě*, s. 7–8. Doslova: „Vybojovala-li naše zahraniční vojska českému národu jeho ideální statky – jeho svobodu a samostatnost (...) synové českého národa, bojující roku 1914 v Haliči v řadách rakouské armády, zachránili mu jeho rodné krby a pozemské statky neporušené.“ Srov. s. 106.

hrdiny, kteří umírali, aniž by věděli proč!⁵² Wagner je zjevně zaujat antickou ideou občanské povinnosti – a hrdinství – do té míry, že k ní odkazuje skrze slavný Simonidův epitaf padlým Lakedaimonským a později i přímým srovnáním, spojeným s více než svéráznou interpretací dějin řecko-perských válek: „Také Sparťané bojovali u Thermopyl ve službách nenáviděného jimi státu athénského a přece je boj Sparťanů v průsmyku thermopylském zářným příkladem vojenské zdatnosti pro celý svět.“ Wagner trvá na tom, že česká vojenská tradice není jen „Zborov, Bachmač, Terron a Doss Alto“ – a české vojáky v rakouských službách považuje schopnostmi za rovné Sparťanům i legionářům.⁵³

Výklad, postavený na vyzdvihování bojových schopností českého vojáka a jeho obětavosti, samozřejmě představoval značný posun od „švejků“ a „ulejváků“ – tento posun byl ale nemalým logickým oříškem ve chvíli, kdy musel souznít s ideou, že i takový český voják přispíval svým bojem k národní samostatnosti. Vnitřní potřeba takového „smíření“ ve výkladu „plnění občanské povinnosti“ tak Wagnera tlačila k nemalé kreativě. Osud dle jeho názoru postavil české vojáky před „soklovskou volbu“ – na jedné straně stála „láska k vlasti, patriotismus (...) povinnost každého Čecha, aby obětoval nejen své osobní zájmy, ale i svůj život – třeba-li i na šibenici!“. Na druhé straně pak „příkře kategorický imperativ povinnosti na sebe převzaté“, „občanské povinnosti jako příslušníka rakouského státu“, tedy morální hodnota, jež je zásadním „výsledkem mravního vývoje lidstva“. Oba tyto motivy přitom Wagner úzkostlivě a opakovaně interpretuje jako sobě rovné a trvá na tom, že by bylo „nespravedlivé odsuzovati jak jednání těch, kteří bojovali proti Rakousku, tak i jednání vojnů, kteří bojovali na jeho straně. Na obou stranách bojovali příslušníci českého národa za nejvyšší mravní hodnoty lidstva. [...] Oběti, jež přinesli čeští vojíní na obou stranách, nebyly přineseny nadarmo!“⁵⁴ Závěr je jasný: Wagner klade hodnotové rovnítko mezi úsilím legionářů a úsilím Čechů v rakouské uniformě.

Tvrzení, že obě skupiny – každá po svém – přispěly k národní samostatnosti, úspěšně smiřuje paměť skupiny bývalých císařských vojáků s hegemonní konstrukcí národní paměti, podobně jako to již dříve činili redaktoři *Kamarádství* svým mottem či „Pětasedmdesátníci“ na ustavujícím sjezdu svého spolku v roce 1932: „Proto můžete i dnes čestně vzpomínat na doby společného válečného

52 K. WAGNER, *S českým plukem na ruské frontě*, s. 8.

53 K. WAGNER, *S českým plukem na ruské frontě*, s. 72. Stejnou paralelu již dříve vyslovil další vysoký důstojník ve výslužbě, již zmiňovaný generál JAROSLAV KUNZ, *Tajnosti rakouského generálního štábu*, Praha 1931, s. 114.

54 J. KUNZ, *Tajnosti rakouského generálního štábu*, s. 7, 105.

soužití, v němž jsme nakonec Rakousko společně – ať pasivně nebo aktivně – bourali a zdolali.⁵⁵ Idea odboje věrnou službou v rakouské uniformě se zjevně alespoň částečně uchytila i ve veřejném diskurzu, když známý zastánce role domácího odboje senátor Václav Klofáč v roce 1936 veteránům v otevřeném dopise napsal: „Vychovávali v sobě a ve svém okolí onoho ducha, který nás ku konci října 1918 přivedl k vítězství, a který za světové války, když každému nebylo možno dostat se přes hranice, jako legionáři, působil revolučně a byl permanentním protirakouským odbojem.“⁵⁶ Ladislav Hájek se na základě stejné logiky ostře vymezil vůči ideji spojení veteránských spolků do jedné organizace, existující paralelně vedle organizací legionářských: „O prvenství v zásluhách nastaly přímo dostihy,“ což podle Hájka vede ke společenskému rozkolu, a tento rozkol není nutno přizívat ještě institucionálně, zvláště když k samostatnosti přispěli všichni (jedni aktivně, druzí pasivně), a všichni jsou si tudíž rovni. „Legionář – domácí voják! Což každý z nich je z jiného masa?“, ptá se symbolicky, neboť podle něj přispěli své vlasti všichni dílem nerozlučným.⁵⁷

Není divu, že při takto konstruovaném obrazu českého vojáka se Wagnerova kniha stala ve druhé polovině 30. let mezi stále rostoucími českými veteránskými organizacemi velmi populární a časopis *Kamarádství*, zprvu neoficiální a následně i oficiální tiskové médium těchto spolků, ji nepřestával propagovat.⁵⁸ Wagner,

55 Projev Jaroslava Hornofa na ustavující valné hromadě spolku „Pětasedmdesátníků“ v Táboře, 2. října 1932, otištěno pod názvem *Kamarádstvím proti bídě*, *Kamarádství* 1932, č. 7, s. 96. Snaha dosáhnout jakéhosi mocenského vyrovnání mezi hegemonní a veteránskou pamětí, resp. o kooptování paměti c. a k. veteránů do širšího rámce interpretace rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku ČSR, je patrná v řadě dalších případů. Srov. například sjezd „Jedenáctníků“ v Písku roku 1932, kde tuto tezi za přítomnosti dvou tisícovek veteránů podpořil i ministr národní obrany dr. Viškovský, který starý císařský pluk prohlásil za „jádro budoucího samostatného národa“ (zpráva v *Kamarádství* 1932, č. 6, s. 77).

56 Dopis Václava Klofáče ustavující valné hromadě „Kamarádství, ústředního svazu čl. spolků bývalých vojáků státní příslušnosti čl.“, v Praze 14. listopadu 1936, přetištěno v *Kamarádství* 1936, č. 18, s. 269–270. O „dobré práci vojáků-frontovníků, kterým nebyla dána možnost, aby i oni všichni bili se v zákopech za svobodu národa a vlasti ve svazku bratrských armád dohodových“, píše ve stejnou dobu i *Národní listy* 2. ledna 1937. Samozřejmě, nemalá část společnosti, hlásící se k hegemonnímu výkladu minulosti, se na tuto teorii dívala méně pozitivně, považující ji za „zbytečné úvahy sporného obsahu“ – *Legionářská stráž*, 15. ledna 1937.

57 LADISLAV HÁJEK, *Legionář – domácí voják*, *Kamarádství* 1932, č. 8, s. 109–110. Za zmínku stojí fakt, že k tomuto spojení do jedné organizace (Svazu kamarádství) nakonec koncem roku 1936 dojde a že snahy o jeho propojení s legionářskými spolky, tak jak chtěl Hájek, budou za doby existence demokratického státu neúspěšné.

58 Sluší se poznamenat, že Wagnerův *opus magnum* byl vydán v knižnici *Kamarádství*, které tak mělo na jeho úspěchu jasný ekonomický zájem.

sám kariérní důstojník, u kterého obsese povinností asi příliš nepřekvapí, zjevně dokázal pojmenovat to, co si myslela i řada těch, kteří s vojenskou službou nespojili svoji životní dráhu: že vedle nesporných zásluh legionářů by i jejich utrpení a úsilí měly dojít připomenutí, a že zatím jsou nejen „ztracenci ztracených let“, ale skutečnými „ztracenci“ v paměti, které až Wagner představil veřejnosti v lepším světle.⁵⁹ V jejich očích odmítl „záplavu alkoholových zbytků haškoviny“, „profanaci českého vojáka“ a „ostudu švejkoviny“ a začal splácet dluh padlým. Paměti živých dal směr a vnitřní smysl. Slovy editoriale *Kamarádství* z pera Arnošta Kopřivy, „našel se generál“, který přinesl „průlom do opomenutého úseku válečné historie let 1914–1918“⁶⁰

Výklad služby v c. a k. armádě jakožto dobře vykonané povinnosti a zároveň významného příspěvku k národním odboji zjevně představoval řešení dilematu veteránů, postrádajících v hegemonní paměti prvek, jenž by se nějak vztahoval k jejich osobní zkušenosti. Byl však také odrazovým můstkem, umožňujícím mnohým z nich do detailu zrekonstruovat sama sebe a svoji dějinnou roli do podoby, v níž chtěli být podvědomě viděni – jako hrdinové. Například Jan Šindelář mluví ve svých pamětech o „našich padlých hrdinech“⁶¹ a také Karel Wagner svůj nejnámější text opakovaně doplňuje „hrdiny“ a vlastnostmi, které jejich hrdinství dle jeho názoru definují: vedle „konání občanské povinnosti“ jsou to „chladnokrevnost“, „neohroženost“, „houževnatost (...) zdatnost a obětavost jakož i vzorná kázeň našich českých vojáků před nepřitelem“.⁶² O průměrech k exemplárním příkladům válečného hrdinství z hlubin antického kulturního dědictví, které jistě také řadě veteránů nemálo konvenovaly, již byla řeč. Snahu vyrovnat se z hlediska válečné paměti legionářské mytologii i v konkrétních detailech lze pak spatřit ve Wagnerově pokusu o „personifikaci“ celé své konstrukce příběhem o „setníku Kořalkovi“, „nadmíru udatném důstojníku, pravém husitském hejtmanu“. Již odkaz na husitskou ideologii legií je sám o sobě významným svorníkem, napovídajícím autorovu snahu o propojení obou paměťových diskurzů v jeden. Wagner pokračuje ještě dál: „Znám dobře deník plukovníka

59 Veřejný zájem o čl. bojovníky: Ztracenci ztracených let, *Kamarádství* 1936, č. 4, s. 53–54. Wagner si od autora tohoto editoriale vysloužil čestný titul „naš vzácný spolupracovník“.

60 ANTONÍN KOPŘIVA, *Našel se generál...*, s. 2–3. Jak napsal jeden z pravidelných příspěvů do *Kamarádství*: „Knižkou generála Wagnera jsem nadšen, jest tak pravdivá a přesvědčivá a plně celé veřejnosti objasnila postavení vojáka Čecha, ať jakéhokoliv stavu, ve světové válce. [...] Gen. Wagner nám mluví z duše.“ – FRANTIŠEK ŠINDÝLEK, *Po rozpuštění býv. ppl. 36*, *Kamarádství* 1937, č. 7–8, s. 122.

61 JAN ŠINDELÁŘ, *Proti vlastní vůli*, s. 57.

62 K. WAGNER, *S českým plukem na ruské frontě*, passim, obzvláště s. 9.

Švece a mohu prohlásiti, že setník Kořalka byl z téhož dřeva vysoustruhován, jako tento náš legionářský a národní hrdina.⁶³ Rovnost hrdinů, rovnost paměti, rovnost před soudem dějin. Smysl válečné zkušenosti, osobní mýtus, byl tímto konstituován a zajištěn. Musíme se však ptát, jaké potřeby – vyjma prvoplánového smíření osobních vzpomínek s kolektivní pamětí – vlastně naplňoval a proč tyto nemohl naplnit obraz Josefa Švejka.

Kamarádi

Z výše uvedené konstrukce hrdinného plnění nepopulární povinnosti totiž vyplývá i závěr, patrný již ve Wagnerově volbě adjektiv a v zásadě ve veškeré kritice „švejkovství“: když český voják chtěl, neměl problém bojovat „jako lev“. Ne nadarmo ve svých pamětech řada vojáků téměř s potěšením upomíná údajný výrok nejmenovaného c. a k. generála, že Češi „narukují jako ovce, bijí se jak lvi a ustupujeme-li, radují se jako malé děti“.⁶⁴ Tento výrok totiž svým způsobem syntetizoval ideální obraz minulosti – Češi šli plnit povinnost, byli dobrými vojáky, ale vítězství si nepřáli. Slovy Jaroslava Křenka, „čeští vojáci dovedli býti lenochy, ulejšváky, snílky, debatéry a hašteřivci, ale dovedli být lvy, přes svůj zbědovaný stav, kdyby –, věděli proč“.⁶⁵ Podobně i Karel Rélink, který ve svých vzpomínkách často heroizuje české ulejšváctví, opakovaně čtenáře i sám sebe ujišťuje, že Češi byli dobrými vojáky, pokud se jim chtělo. Jako kontrapunkt mu vedle opakovaných příkladů dovednosti českých vojáků slouží jim nenávidění Maďarů, neboť Češi vždy „dobře bojovali, na rozdíl od Maďarů“.⁶⁶ Rakousko-Uhersko si tak vlastně za porážku mohlo samo, protože jeho generalita nedokázala využít potenciálu českých vojáků. I v českém prostředí se tak ve specifické podobě zdá se uchýlil tradiční motiv britské válečné paměti o „lvech, které vedli oslové“ (lions led by donkeys).⁶⁷

63 K. WAGNER, *S českým plukem na ruské frontě*, s. 134–135.

64 Citováno například v Kamarádství 5/1936, č. 5–6, s. 91, nebo také v nejrůznějších vzpomínkových pracích. Srov. J. ŠEFL, *Paměti domobrance 28. pluku z války světové 1914–1918*, s. 10.

65 J. KŘENEK, *Vzpomínky na vojnu v Albanii*, s. 154.

66 K. RÉLINK, *28. pluk „Pražské děti“*, passim. Jako doklad lze zmínit autorův hrdý komentář k bojovému vystoupení kulometného oddílu praporu v Itálii: „Pražáci znovu ukázali, že bojovat umí – když chtěli“, resp. jeho prakticky opačné tvrzení o tom, že „rodová čest, Vltavou posvěcená“, je obsažena především v „pasivní rezistenci“, uplatňované vojáky „kde se dalo“, s. 126, 117. Podobně i na s. 223 nazývá „všemožné courání“ „hlavní zásadou, rovnající se ctnosti“.

67 Jak napsal Jaroslav Šindýlek ve své úvaze nad příčinou rakouského neúspěchu na italské frontě roku 1915, „v naší armádě to bylo přece (...) takové: vojsko bylo statečné, ale generalita zklamala.“ JAROSLAV ŠINDÝLEK, *S šestatřicátkou v poli*, Kamarádství 1936, č. 7–8, s. 109.

Jakmile však dostali správnou motivaci, nebylo o jejich kvalitách žádných pochyb: „Srdnatost, nebojácnost, naprostá oddanost nové státní demokratické myšlence a všechny ty další vojenské ctnosti“ byly podle Karla Trenklera vlastnostmi českého vojáka, bojujícího v roce 1919 s maďarskými bolševiky o Slovensko.⁶⁸

Veteránský paměťový diskurz tak nezahrnoval pouze dobře odvedenou povinnost, ale také vynikající bojové kvality. Slovy Jaroslava Hintnause v úvodu k dějinám 21. pěšího pluku z pera Karla Trenklera: „S čistě vojenského hlediska nutno si v bojích za světové války všimnouti nebojácnosti a přímo pohrdání smrtí našeho člověka. [...] Český voják plnil svoje povinnosti do krajnosti.“⁶⁹ To, že byla tato konstrukce nakonec akceptovatelná i na oficiální úrovni, může značit projev Edvarda Beneše k důstojníkům 5. pěšího pluku v březnu roku 1935: „Nutno pochopiti ty české bojovníky, kteří v cizích službách podali vynikající příklady vojenských ctností.“⁷⁰ Veterány, kteří měli potřebu být považováni nejen za dobré Čechy, ale i za dobré vojáky, musela tato slova nemálo potěšit.

Proč ale měli veteráni potřebu být v paměti konstruováni jako dobří vojáci? Kořeny této potřeby nám dává nahlédnout již například tón některých výše zmíněných kritik, snesených na literární hlavu Josefa Švejka – prý zcela „popírá nejen válku, ale i stát, mužnou čest, hrdinství a vlastenectví“, napsal v roce 1937 Arne Novák ve stručných dějinách českého písemnictví.⁷¹ Samozřejmě, Švejk je jistě antitezí vlastenectví i tradičního hrdinství, avšak velký literární historik považoval za nutné do souboru „uražených“ vlastností přimíchat i „mužnou čest“. A pokud byl Švejk „nemužný“, měl by být jeho protipól v podobě „dobrého“ českého vojáka – mužný? Jistě by tomu napovídaly výše opakovaně citované charakteristiky povahy jeho hrdinství, tak jak je zachytili Karel Wagner, Jaroslav Hintnaus či Karel Trenkler. Adjektiva, která užívají pro jeho popis, jsou přídomeky typickými v moderní západní kultuře pro definici maskulinity, především pro její militární prvky. Sám Wagner navíc mluví o vrozené „věrnosti, mužnosti

68 KAREL TRENKLER, *Válečné děje 21. ppl. čáslavského, 1914–1919*, Praha 1936, s. 122.

69 JAROSLAV HINTNAUS, *Úvod*, in: K. Trenkler, *Válečné děje 21. ppl. čáslavského*, s. 8.

70 Projev z 25. března 1936 je přetištěn v Pěťasedmdesátinci vzpomínají. Z paměti účastníků světové války, s. 11. Benešův projev byl veterány zjevně vnímán jako oficiální uznání jejich role v národní paměti – Kamarádství jej i s ročním zpožděním přetištělo na titulní stranu svého čísla 5–6 z roku 1936. Podobně bylo zřejmě interpretováno i přijetí předsedy svazu Kamarádství Stanislava Hornofa u prezidenta v polovině roku 1936 (Kamarádství 1937, č. 11–12, s. 185).

71 ARNE NOVÁK, *Československá vlastivěda*, díl 7: *Písemnictví*, Praha 1933, s. 192. Protipól k Haškovi naopak Novák tamtéž identifikuje v tvorbě „ducha mužného, ano rytířského“, bývalého legionáře a hlavního tvůrce legionářského mýtu, Rudolfa Medka.

a statečnosti“ českého vojáka a usilovně opakuje, že český voják je především „čestný muž“.⁷² V podobném duchu pak veteráni věří tradičnímu genderovému konstruktovi, podle něhož „válka dělá muže“, což je mimo jiné i podkladem jejich vlastního obrazu o sobě samém: „Přišli sme [z války domů] skúsení, zocelovaní, ako praví mužovia.“⁷³ Toto přesvědčení se samozřejmě promítalo i do způsobů utváření jejich paměti: „Byť jsme nyní civilové, ta mužná hrdost, že jsme byli vojáky, jest přece jen stále v nás.“⁷⁴

V tomto kontextu proto nepřekvapí výše uvedený opakovaný důraz na službu coby splněnou povinnost, neboť plnění povinností, ať již jsou jakékoliv, je součástí charakterové výbavy moderní maskulinity, té militární tedy o to více. Slovy Jaroslava Křenka, „jako tak mnohý z nás, šel jsem popít z onoho kalicha rmutu a hořkosti mužně, aniž jen na chvíli jsem ztrácel víry ve vítězství Ariela nad Calibanem“.⁷⁵ I podle Karla Wagnera činí českého vojáka jeho odhodlání splnit svou povinnost „mužem celým a koná tuto povinnost až do těch hrdel a statků“⁷⁶ zatímco z pohledu jeho obdivovatelů z řad redakce, přispěvatelů a čtenářů *Kamarádství* je „mužná“ pro změnu jeho kniha, což nepřekvapí, uvážíme-li, že základním předpokladem přežití ve válce jsou dle jejich názoru „inteligence, schopnosti a vojácké chlapství“.⁷⁷ Jaroslav Hintnaus přitom napsal tato slova v textu, který je sám o sobě reakcí na sžíravou kritiku Wagnerových tezí v časopise záložních důstojníků *Naše záloha*, v nichž se v souvislosti s Wagnerovými závěry mluví o „otřesné“ „zvrácenosti“.⁷⁸ V rámci generálovsky ohnivě obhajoby znovu postulují základní body paměťového diskurzu „frontovníka“, jak se c. a k. veteráni ve svých textech stále častěji nazývali, a opakovaně odmítá jakýkoli kvalitativní rozdíl mezi tímto frontovníkem a legionářem. Z radikálního tónu obhajoby je přitom patrné, že autor podobné útoky považuje za ohrožení nejen paměti, ale přímo mužnosti všech veteránů, včetně sebe sama.⁷⁹ Generál Wagner sám ostatně mohl na kritiku snadno odpovědět větou přímo

72 A. NOVÁK, *Československá vlastivěda*, díl 7: *Pisemnictví*, s. 10.

73 Dopis V. S. Vrába, otištěno v *Kamarádství* 1934, č. 3, s. 41.

74 VÍTĚZSLAV ZENKL, *Zdar jindřichobradeckému pěš. pluku 29*, *Kamarádství* 1936, č. 14, s. 212.

75 J. KRĚNEK, *Vzpomínky na vojnu v Albanii*, s. 3.

76 K. WAGNER, *S českým plukem na ruské frontě*, s. 10.

77 J. HINTNAUS, *Ve vlastní věci*, s. 169.

78 *Naše záloha: list čs. záložníků a bývalých vojáků*, *Kamarádství* 1936, č. 6, s. 5.

79 J. HINTNAUS, *Ve vlastní věci*, s. 169. Tomáš Smířák si nebral servítky a rovnou napsal, že o zásluhách a vážnosti oběti vojáků může pochybovat jen „sketa, nebo pecivál“. Srov. *Kamarádství vyzva* (dopis do redakce), *Kamarádství* 1937, č. 15–16, s. 255.

ze svého původního textu: „Copak má politika společného s osobní udatností, statečností a obětavostí? [...] Nemůžeme nikdy připustiti, aby byl hanoben muž, nasazuje-li život v přesvědčení, že tím plní svou povinnost!“⁸⁰ Podobnou logiku pak vyjadřuje i editorial jednoho z pozdějších čísel: „Je neodpovědným kalením vod klidného života čl. státu, odvažuje-li se dnes kdokoliv házeti pomluvu rakušáctví na čisté jméno tohoto dobrého čl. válečníka! Tento uvědomělý a zasloužilý člen svého národa ve své skromnosti nehlásil se ani o veřejné uznání svých popřevratových zásluh, nadtož o odměnu za to, co sám měl za vyšší povinnost svého českého, mužného srdce!“⁸¹ Samozřejmě že stejnou logiku „českého, mužného srdce“ můžeme najít i v mnoha textech vzývajících paměť legionářů, kteří, slovy Ivana Šedivého, představovali v meziválečném Československu „stereotyp národního hrdiny“,⁸² a potažmo i společensky přijatelný maskulinní archetyp, postavený na veskrze militárních hodnotách – boji a obětování se pro národ.⁸³

Ostatně, v konstrukci oběti pro národ, představující posvátný akt, kterým mrtví zavazují živé ke společné ideji, je si legionářská paměť s tou „frontovníčkou“ nemálo podobná. Slovy Josefa Svatoopluka Machara, padlí legionáři byli „dobří hoši“ a „vítězní rekové“, „mučedníci Svobody“ a „světci Národa“, kteří jsou „svědomím živých“.⁸⁴ „Frontovníci“ si přitom zjevně dělali nárok na stejné hodnocení: „Jako stříbrošedý veletok proudí ulicemi drahého našeho Hradce. Pevné kroky duní dlažbou jako úder ohromného, vesmírového bubnu... Synové českého jihu... odjíždějí na frontu... Golgotou byl život Pětasedmdesátníků na frontě... Z osudu přijali v tisících úděl nejtěžší – smrt... Padali po stech, bez hlesu... Na rovech jejich vzepjala se ramena křížů jako žaloby k nebi... Oči (jejich) žalovaly strašně... Bratři nejdražší, hrozné bylo vaše umírání (...) ale nebylo nadarmo... Celý národ si vděčně uvědomuje, že žárem i vaší krve byly roztaveny rabské okovy. Bez vaší oběti by nebylo československé svobody!“⁸⁵ Krev a tělo

80 K. WAGNER, *S českým plukem na ruské frontě*, s. 8, 10.

81 *Československý voják z fronty*, Kamarádství 1936, č. 13, s. 189. „Popřevratovými zásluhami“ má autor na mysli zapojení bývalých c. a k. vojáků do bojů o Slovensko roku 1919.

82 M. KOLDINSKÁ, I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách: sociobistorické éry*, s. 295.

83 N. STEGMANN, *Kriegsdeutungen – Staatsgründungen – Sozialpolitik*, s. 66–85.

84 JOSEF SVATOPLUK MACHAR, *Návrat*, in: *Týž, Pět roků v kasárnách*, s. 317. Báseň složená u příležitosti repatriace těl 42 legionářů popravených rakouskými autoritami na italské frontě v dubnu 1921.

85 J. V. DUŠEK, *Naším padlým*, in: *Pětasedmdesátníci vzpomínají. Z paměti účastníků světové války*, s. 9–10. Časopis *Kamarádství* tematizuje sílu mrtvých nad živými mimo jiné koláží na své titulní straně, kde vedle charakteristických obrazů frontového života prominentně figurují i řady křížů

padlých zde splývají s krví a tělem národa a jejich oběti se tím dostává nejvyššího ospravedlnění.

Zásadní je zde samozřejmě motiv oběti (postavený na výše uvedeném „mýtu frontovníka“) a její implikované rovnosti bez ohledu na uniformu – „revoluce naše byla provedena bez kapky krve. Snad proto, že nutná krev, v níž se všechny obraty rodí, prolita byla již předtím – v cizích službách, za cizí zájmy po všech koncích světa v čtyřleté válce. Osud vzal takto mystickou daň předem – buď lehká cizí hlína těm drahým bezejmenným hlavám našim!“⁸⁶ S tímto názorem nakonec souhlasil i Edvard Beneš: „Nemůžeme ovšem opomíjet oběti těch synů našeho národa, kteří byli v cizích armádách, když jsme svého státu neměli.“⁸⁷ Kapitán pěchoty ve výslužbě Rudolf Regentík pak celé volání po uznání oběti za vlast přinesenou v c. a k. uniformě dovedl k dokonalosti názorem, že vzpomínka by měla být věnována „i těm padlým kamarádům, kteří padli v cizích službách (...) jichž dosud málo bylo vzpomenu, ale jich se stejnou hrdostí vzpomínati jest naší povinností, ale nejen naší, nýbrž celého národa. Padli stejně hrdinně (...) na straně jiné, ale se stejným nadšením [sic!], pro stejný cíl.“⁸⁸ Regentík zde srovnává padlé „bojovníky“–frontovníky s padlými legionáři, a vědomě se tak snaží o splynutí obou paměťových diskurzů v jeden – nebo o zahrnutí vojáků habsburské armády do stejné kategorie kolektivní paměti, jaké se těší legionáři, tedy té hegemonní. I tak ale legionářům přísluší v interpretaci zápasu o samostatnou republiku primární role, kterou nikdo nedokáže zpochybnit – „K jejímu vzniku přispěla ovšem lvím podílem činnost našich zahraničních revolucionářů s prezidentem – Osvoboditelem v čele“ –, nicméně „nesmíme zapomínati, že i všichni upřímní příslušníci našeho národa chtěli totéž. [...] A nemohou prostě za to, že převážně většině v těch poměrech, v jakých se nalézali, nepodařilo se aktivně a se zbraní v ruce býti na druhé straně.“⁸⁹ I Jaroslav Hintnaus tak tímto žádá, aby byli

na válečném hřbitově. Podobně Karel Trenkler píše o „padlých ve světové válce, z jejichž krve zrodila se naše Svoboda“ – *Válečné děje 21. ppl. čáslavského*, s. 107. Motiv analogie s Kristovou obětí je v tradici meziválečné komemorace velmi častý – J. WINTER, *Sites of Memory, Sites of Mourning*, passim; G. L. MOSSE, *Fallen Soldiers*, s. 32. V legionářské paměti se ostatně vyskytuje zhusta též; za všechny stačí zmínit legendu o plukovníku Švecovi – RUDOLF MEDEK, *Plukovník Švec*, Praha 1929, s. 145 (divadelní hra).

86 J. S. MACHAR, *Pět roků v kasárnách: vzpomínky a dokumenty*, s. 81.

87 Projev k 5. pěšímu pluku z 25. 3. 1936, přetištěn v *Pětasedmdesátníci vzpomínají*, s. 11.

88 RUDOLF REGENTÍK, *Zborov a pětasedmdesátníci*, in: *Pětasedmdesátníci vzpomínají. Z pamětí účastníků světové války*, s. 138.

89 Předmluva k dějinám 21. pluku – srov. K. TRENKLER, *Válečné děje 21. ppl. čáslavského, 1914–1919*, s. 8.

veteráni c a k. regimentů „kooptování“ do oficiální paměti Velké války a vzniku Československé republiky.

Pokud tedy frontovníci toužili po „smíření paměti“ založeném na uznání vlastního úsilí a oběti, je možné, že takto konstruovaná kolektivní paměť mohla být motivována i podvědomou potřebou uznání vlastní maskulinity v kategorii odpovídající v rámci genderové hierarchie hrdinnému ideálu maskulinity legionářské?⁹⁰ Můžeme tvrdit, že sociálním pozadím celého konstruktů, základem oné Halbwachsovy podmíněnosti, je potřeba býti stejným mužem jako jiní českoslovensští veteráni Velké války? Byla pro „frontovníky“ paměť klíčem k vlastní maskulinní identitě? Přijmeme-li tato tvrzení, lze dále argumentovat, že role, která byla pro c. a k. veterány vyhrazena v tradičním „švejkovském“ či „ulejváckém“ diskurzu, byla – přinejmenším s postupem času – natolik nekompatibilní s jejich představou o maskulinitě (jejímž vzorem mohla a zřejmě i byla maskulinita legionářská se svými výsostně militárními prvky), že její přijetí v jejich očích znamenalo ztrátu práva na sociální „dividendu“ plynoucí z participace na hegemonní maskulinitě a odsunutí (přinejmenším subjektivně vnímané) do role maskulinity marginální, okrajové, neboť nekompletní, připravené o důležitou militární složku. Snahu frontovníků lze tudíž interpretovat i jako pokus o dynamickou proměnu systému maskulinit, resp. o využití alternativního diskurzu válečné paměti k reinterpretaci postavení sebe sama v genderovém řádu a k následnému dosažení „povinné úcty“ národa, jež náleží vojákům „za všechno to, co vykonali jako mužové dbalí svých povinností“.⁹¹ Než však tuto tezi završíme, pokusíme se pro ni najít oporu ještě v jednom aspektu, který byl pro „frontovníkou“ skupinovou paměť typický.

V dnes již klasické psychoanalytické interpretaci skupinové kultury příslušníků paramilitárních formací (Freikorps), tvořících páteř „bílého teroru“ v počátcích tzv. výmarské republiky, došel Klaus Theweleit svého času k závěru, že v jádru psychologie, jež tyto dobrovolníky poháněla, leží striktní dělení světa na můj-dobry-pevný-maskulinní a na jejich-hrozivý-blátivý-„rudý“-femininní, přičemž toto vidění světa považuje Theweleit za pouhou extrémní extenzi standardní buržoazně-konzervativní maskulinity, které se jen dostalo příležitosti

90 Z důvodu přehlednosti textu se zde pod „legionářskou maskulinitou“ myslí ideál, vyznávaný oficiálním paměťovým diskurzem výkladu dějin legií nejpozději od druhé poloviny 20. let; jak již bylo zmíněno, realita byla především v bezprostředně poválečných letech mnohem pestřejší, mnohznačnější a politizovanější – srov. výše pozn. č. 7 a 8.

91 K. WAGNER, *S českým plukem na ruské frontě*, s. 8.

realizovat své potlačované touhy.⁹² Jejich součástí byl podle něj i často až exaltně vyzdvihovaný život v rámci uzavřených homosociálních skupin. Je to pak právě tato obsese čistým životem „mezi muži“, kterou George Mosse považoval za jádro „mýtu o válečném prožitku“ a kterou Thomas Kühne identifikuje jako jeden ze zásadních sociálních konstruktů německé společnosti 20. století – ideál kamarádství, bezmezná věrnost „muže k muži“, sdílení a prožívání kolektivně produkovaného odkazu společného maskulinního dobrodružství ve válečných zákopech.⁹³ Není úplně cílem tohoto textu hledat podobná spojení mezi „válečným prožitkem“ a českou meziválečnou politickou kulturou a pojetím násilí, jak to činí především Theweleit a Mosse, resp. jejich následovníci v posledních dvou desetiletích. Zřejmě bychom tím opustili v úvodu vytyčený záběr výzkumu a vnořili se do zcela jiné debaty. Výše nastíněná teze o zásadním významu idealizovaného konstruktů kamarádství jakožto výsočně homosociálního prožitku pro diskurz válečné paměti nám však může pomoci podpořit náš argument o genderové podmíněnosti české veteránské paměti. Lze se totiž důvodně domnívat, že podobné prvky spojené se socializovaným prožíváním maskulinity lze nalézt i v českém prostředí.

Kořeny genderované paměti válečného kamarádství můžeme i v případě českých veteránů vystopovat přímo do válečných let, kdy část vojáků (jak rozsáhlá, to je téma na zcela jiný výzkum; ze studia množství pramenů osobní povahy však vyplývá, že nešlo o většinu) mohla vlivem svého bojového prožitku začít rozlišovat dva světy, které jsou si vzájemně cizí a nepochopitelné. Stalo se tak například lingvistovi Františku Jílku-Oberfalcerovi, který v jednom z dopisů z fronty napsal: „Ó vy civilisté, copak víte o vojně. Vy děláte politiku, čtete denně noviny a sledujete pohyby armád. My cvičíme ve dne v noci, děláme válku a politika nás vůbec neinteresuje.“⁹⁴ Postupný rozkol mezi frontovým a domácím pro-

92 KLAUS THEWELEIT, *Male Fantasies*, Cambridge 1987–1989, sv. 1, s. 362; sv. 2, s. 351–358.

Pro novější interpretaci stejného tématu formou komparativního srovnání německých a italských paramilitárních jednotek srov. SVEN REICHARDT, *Faschistische Kampfbünde: Gewalt und Gemeinschaft im Italienische Squadristmus und in der deutschen SA*, Köln 2002.

93 THOMAS KÜHNE, *Kameradschaft: Die Soldaten des Nazionalsocialistischen Krieges und das 20. Jahrhundert*, Göttingen 2006; pro meziválečné období především s. 62–97.

94 Dopis z 30. srpna 1915 cituje DAGMAR BLÜMLOVÁ, „...*Ale vojna je tak úžasná věc, že ztráví celého člověka.*“ *Velká válka v životě a díle jazykovědce Františka Jílka-Oberpfalcera*, in: Armáda, společnost a první světová válka, České Budějovice 2003, s. 14. Více k problematice možných bariér mezi „frontou“ a „domácí frontou“ a jejich genderového konstruování KAREN HAGEMANN, STEPHANIE SCHÜLER-SPRINGORUM, *Home/Front: The Military, War and Gender in 20th Century Germany*, London 2002.

středím je patrný i v řadě vzpomínkových textů: „Nezapomínám při návratu také onoho ledového chladu, jenž tu vanul a prozrazoval strach (...) před soudem těch, kteří trpěli strastmi, o nichž obyčejný smrtelník, jenž seděl doma v zázemí uschován jako v pouzdře, neměl ani potuchy.“⁹⁵ Lze z toho usuzovat, že s postupem času a především pak ve zpětném pohledu na často traumatizující přechod do běžného života krystalizoval v myslí řady veteránů pocit výlučnosti vlastního prožitku. Idea „kamarádství“, později kodifikovaná v názvu veteránského časopisu, kde se v zásadě stala primárním identifikátorem pamětníků-veteránů, s touto výlučností úzce souvisela – samo *Kamarádství* coby časopis se otevřeně hlásilo k tezi, že „od těch, kdož nepoznali blízkosti smrti nechtějte soucitu, nepožadujte přátelství; neboť ti jsou nevědomí!“⁹⁶

Na základě takto definovaného konceptu vlastní výlučnosti bylo samozřejmě snadné strukturovat i vlastní výlučnou paměť, nesoucí se v duchu postupné idealizace válečné reality a vzpomínání na ni. Řečeno s Josefem Volemanem od pětasedmdesátníků: „Od té doby neměl jsem s vojnou nic společného. Přes to však na ty chvíle u ‚Pětasedmdesátníků‘ často vzpomínám.“⁹⁷ Podobně i Antonín Husník došel k názoru, že „je beze sporu, že válka zanechala v nás všech nejhlubší a nejsilnější dojmy. A třeba by snad u někoho byly dnes zatlačeny těžkými starostmi dne, přece znovu a znovu se přihlásí v našich vzpomínkách v každé chvíli klidu.“⁹⁸ Jan Vošta pak spatřuje jádro pozitivního vzpomínání na válečnou zkušenost právě v kamarádství: „Pomalou se zapomínalo, často velmi rádo, na všechnu tu bídu a utrpení, ba i na světlejší chvílky ve frontě i v zázemí prožité. Ale nebylo a není možno zapomenouti jednoho kladu z oněch dob: pravého, upřímného kamarádství, které nás frontovníky navzájem posilovalo a živilo nadějí v lepší budoucnost.“⁹⁹ Extrémně či možná jen extrémně upřímně pak vyjádřil ambiva-

95 J. ŠEFL, *Paměti domobrance 28. pluku z války světové 1914–1918*, s. 154. Závěr, že prožitek z fronty je nepřenositelný, neboť nesdělitelný, je v rámci vzpomínání na válečnou zkušenost zcela běžný. Za všechny lze zmínit například vzpomínky Jana Šindeláře („Videň volá ,sláva raněným hrdinům, sláva!‘ – desátník Videňák je posílá k čertu, ať si to zkusí sami“ – J. ŠINDELÁŘ, *Proti vlastní vůli*, s. 78–79) či dojmy Antonína Husníka, poté co po letech navštívil pozice své jednotky na italské frontě: „Máte i k těm opuštěným díram ve skalách svůj zvláštní vztah a nikdo, kdo se v nich nikdy nekrčil, nebude vám rozumět.“ – ANTONÍN HUSNÍK, *Po letech na italské frontě*, *Kamarádství* 1933, č. 2, s. 26.

96 LÁDA HÁJEK, *Kamarádství*, *Kamarádství* 1932, č. 2, s. 25.

97 JOSEF VOLEMAN, *Drobtvy vzpomínek*, in: *Pětasedmdesátníci vzpomínají. Z paměti účastníků světové války*, s. 107.

98 A. HUSNÍK, *Po letech na italské frontě*, s. 23.

99 J. VOŠTA, *Úvodem*, in: *Pětasedmdesátníci vzpomínají*, s. 7.

lentní vztah k válečné zkušenosti a vzpomínce na ni jeden z čtenářů *Kamarádství* v dopise redakci: „Nám, kteří (...) v novém míru živoříme (...) zůstává válka Alfou a Omegou. *Nám v nynějším pozvolném umírání připadá válka jako životní elixír, dobrá živnost a – zábava.* Slávou jsme získávali příbuzenství smrti a tato se zachovávala nejmilosrdněji – a nejspravedlivěji. Pro nás jsou hrůzy války – když tomu chce kulturní svět, tedy: bohužel – stále nedosněným ideálem.“¹⁰⁰

Z posledního z uvedených citátů zřejmě vyplývá primární motiv pro konstrukci i takto extrémní individuální paměti války – komparace se současnou existencí. Zdá se být téměř jisté, že zásadní roli v procesu re-imaginace a zpětné idealizace válečné zkušenosti a jeho přetvoření ve specifickou skupinovou paměť (chcete-li, mýtus) nepochybně sehrála nelehká sociální situace řady veteránů, koncem 20. let prohloubená velkou hospodářskou krizí, či rovnou deziluze z nových politických či společenských poměrů. „Dnešní doba není o nic lepší, než byla ona válečná,“ napsal v roce 1933 jeden z čtenářů *Kamarádství*. „Mnoho kamarádů trpí více, než za války: životní cíl ztratili, ztroskotali a nenachází opory a podpory. Nedělí se s nimi nikdo o kus chleba, nikdo je v jejich utrpení nepovzbuzuje. [...] Pozlátkem nové doby zmámení, bloudí v cizím prostředí,“ a z tohoto bloudění je může vysvobodit pouze kamarádství v podobě „mužné, poctivé mluvy kamaráda“. Odkaz na význam společné maskulinní identity v kamarádství není vzhledem k sociálnímu kontextu veteránské paměti nijak náhodný, neboť ze stesků stejného autora plyne, že nastalá situace, kdy „od narození tělesní mrzáci a t. zv. štátskriplové zaujímají po válce dobrá místa a *bývalí vojáci chodí žebrať*“, je podle něj na úrovni degradace mužů-veteránů pod úroveň ne-mužů-nevojáků.¹⁰¹ Sám koncept kamarádství je ostatně jedním z veteránů definován jako „cenný projev mužské lásky“, což mu dodává až homoerotický podtext, v němž probleskuje sen o ideálním světě „skutečných mužů“, bez žen, politických rozdílů i jiných komplikací, kde ke všemu stačí „pevný stisk rukou a upřímné, mužné pohledy“.¹⁰²

100 Dopis J. Merunky z Jihlavy, otištěno v *Kamarádství* 1932, č. 5, s. 73. Kurziva původní. Ambivalentní nostalgii veteránů po „válečném prožitku“ lze zaznamenat i v řadě dalších textů, za všechny srov. dopis Franty Trenkviče z Třebenic z 16. května 1934, otištěný v *Kamarádství* 1934, č. 6, s. 105–106: „Je to protimyslné – bylo to přeci ve válce – ale věř, ty nejhezčí vzpomínky ze života mám právě na dobu u pluku v poli.“

101 Dopis Jos. Merunky, otištěno v *Kamarádství* 1933, č. 6, s. 103–104. Obecně k problematice poválečné deziluze válečných veteránů M. EKSTEINS, *Rites of Spring*, s. 242n.

102 M. EKSTEINS, *Rites of Spring*, s. 25. „Mužné pohledy“ – J. ŠINDELÁŘ, *Proti vlastní vůli*, s. 34. Tuto interpretaci by bylo možno podpořit i odkazem na titulní stranu *Kamarádství*, tak jak vypadala od ročníku 1935 – symboly války a oběti se zde překrývají právě se symbolikou „mužného pouta“, síly, pevnosti a tvrdosti vojáků, vizuálně vyjadřující klíčové hodnoty militární

Kamarádství jakožto myšlenka vzešlá z individuálních pocitů promítajících se do konstrukce individuální válečné paměti (onoho mytického „prožitku“) bylo samozřejmě i prostředkem v procesu produkce a obhajoby „frontovnícké“ kolektivní paměti. Téměř dokonalým příkladem tohoto úsilí je V. S. Vráb, který v dopise, otištěném na první straně *Kamarádství* z března 1934, napsal: „A čo idea, za ktorou išli naši legionári? Nemá páru v dejinách váliek. Ich bratrstvu však predchádzalo kamarádstvo, zrodivšie sa v rak.-uhorských zákopoch.“¹⁰³ Bez kamarádství by nebylo legionářského bratrství, bez něj legií a bez nich republika – kořeny národní samostatnosti tak vedou přímo do srdce veteránského snu o vlastní maskulinní minulosti. O tom, že se tato idea měla jistou šancí ujmout, svědčí i reakce tisku na 1. výstavu válečných vzpomínek na pražském Výstavišti v březnu roku 1936. Kromě toho, že ji shlédlo na 100 000 návštěvníků včetně ministra Krofty či předsedy poslanecké sněmovny Malypetra, ponoukla tato výstava liberálně pravicový Národní střed k následující úvaze: „Náš národní odboj (...) měl vlastně svůj základ zde, v cizích službách, když ze společného utrpení rodilo se ono pravé kamarádství“ a až poté „zahraniční epopej“ coby vrchol odboje.¹⁰⁴ V podobném duchu se vyjádřil ve svém projevu také velitel terezín-

maskulinity. Nejednen veterán také časem došel k závěru, že „kamarádství“ by se mohlo a mělo stát základem nového, lepšího společenského uspořádání – vždyť bylo, slovy Ladislava Hájka, „krásnou květinou, u mnohých s kořeny hlubokými, vyrostlou v kalu války, hrůze a blízkosti smrti. [...] Kamarádství neznalo rozdílů tříd, povolání, náboženství, vzdělání a šarží! Vojenská uniforma nivelisovala všechny lidi, a díky božstvům, že v tomto směru ve většině případů uniformovala se i duše.“ – LADISLAV HÁJEK, *Kamarádství*, Kamarádství 1932, č. 2, s. 23–24. Důsledky této nové, beztržní, ideální společnosti pak nebylo těžké promítat i do budoucnosti: „A bohdá, že z oné děsné krvavé lázně, jež byla připravena světu, vzejde opravdová očista života, nejen veřejného, ale i soukromého. [...] Ozdravět, zpravdivět, zkrásnit, toužiti po pravdě, žiti republikánsky!“ – J. ŠEFL, *Paměti domobrance 28. pluku z války světové 1914–1918*, s. 154. Hájek sám ostatně pokračuje: „Jak krásně by se žilo, co útskū, co bolū, co bojū za živobyti, co bīdy by se rāzem z života odstranilo, kdyby se byla z války do civilu donesla ta ohromná síla kamarádského citu a soucítění!“ Text končí výzvou, aby si „všichni frontovníci odnesli do civilního života (...) cennou dožitovní válečnou výslužku: kamarádství“, a aby jeho hodnoty šířili kolem sebe – J. HÁJEK, *Kamarádství*, s. 23–25. Podobné teze volající po nalezení smyslu současné existence v ideálu válečného kamarádství zaznívaly také na ustavujícím sjezdu spolku „Pěťasedmdesátníků“ v Táboře roku 1932 (zpráva Kamarádství 1932, č. 7). Zajímavé srovnání se zde nabízí s německým prostředím a podobně strukturovaným „mýtem o kamarádství“ utvářeným během 20. let, a to včetně často hraničně homoerotických podtónů – TH. KÜHNE, *Kameradschaft*, s. 97–111, resp. 72–75.

103 Dopis V.S. Vrába, otištěno v *Kamarádství* 1934, č. 3, s. 41–42.

104 Národní střed, 12. března 1936. České slovo z téhož dne označilo výstavu za „zlatý hřeb“ veletrhu.

ské posádky generál Rytíř při příležitosti otevření výstavy válečných památek v Terezíně v roce 1936: „Je pak též nesporné, že mnohé úspěchy legionářských bojovníků byly podmíněny dobrou vojenskou přípravou ve staré armádě,“ jež jest „pramenem vnitřní síly“ i pro současnou československou vojsko.¹⁰⁵

Kamarádství se tudíž zjevně mohlo stát i nosnou myšlenkou, s jejíž pomocí mohla paměť „frontovníků“ aspirovat na hegemonní postavení v hierarchii válečné paměti. Zároveň jsme viděli, že i „kamarádství“ je úzce spojeno s maskulinní identitou – v tomto bodě tedy nacházíme další podpůrný argument pro tvrzení, že na stejném základě je nepochybně konstruována i alternativní veteránská paměť jako taková. Bývalí vojáci c. a k. regimentů skrze vzpomínku (často pozitivní) na válku coby „mužné dobrodružství“ nacházeli smysl své individuální paměti a potažmo i své současnosti. Pokud byla jejich služba mužným podnikem „kamarádů“, tak se za pomoci paměti frontovníka jakožto nosného prostředku stávala mužnou i jejich současnost. Česká veteránská paměť se tudíž formovala na základě potřeb marginalizované maskulinity, resp. jejích nositelů, toužících s pomocí vzývání militárně-maskulinních hodnot (odvaha, hrdinství, povinnost, oběť a přitom služba národu) proniknout do hegemonní národní paměti, stát se její součástí a navrátit tak smysl své minulosti. Jejich existence se přitom zjevně (minimálně z hlediska individuálního prožívání) odvíjela od pocitu, že válka byla zásadním životním prožitkem, a pokud by tento nedával smysl a postrádal hodnotu, platilo by v rámci daného diskurzu to samé i pro celý život těchto veteránů. „Ulejvák“ a Švejk zjevně nebyli s to tento cíl v daném hodnotovém rámci (definujícím, co je to býti mužem) nikdy zcela naplnit. Výše popsaným způsobem byl ale smysl nalezen a hodnota navržena.

V úvodu vzpomínkového souboru *Život za války* definují jeho autoři cíl svého díla a jaksi mimochodem vlastně i účel národní paměti: „Stále jest nám i všem, kteří přijdou po nás, připomínati, kdy, jak a kým jsme před věky ztratili svobodu a kdy a jak a kým jsme této svobody znovu nabyli. Tyto připomínky budou vždy hlavní vzpruhou všech českých a slovenských lidí, aby si získané svobody vážili, aby ji správně cenili, aby z ní ani za píd' neslevovali a aby ji vždy a proti každému uhájili. Takové jest poslání našeho díla. [...] Kniha naše budiž památkem poctivé a dobré práce žijícího pokolení a staniž se studánkou živé vody a národní

síly všem budoucím.¹⁰⁶ Všichni výše citovaní veteráni, podílející se na konstrukci veteránského paměťového diskurzu, ve skutečnosti nedělali nic jiného, než o co se z druhé strany snažili editoři uvedeného souboru – tesali abstraktní památník své „pocitivé a dobré práce“, na niž by mohli být veřejně hrdi, za niž by se jim dostalo společenského uznání a která by dala jejich životu vnitřní smysl.

Zároveň však lze celé toto „paměťové cvičení“ interpretovat jako svým způsobem zápas o charakter, či spíše záběr české meziválečné maskulinity. Pokud přijmeme obecnou tezi, že důležitou součástí dobové hegemonní maskulinity byla skrze hrdinský stereotyp legionáře i maskulinita militární se svými prvky, tak pro veterány c. a k. vojenské služby bylo samozřejmě velmi problematické hegemonní maskulinity dosáhnout. Mohli přijmout konstrukci válečné paměti postavenou na vulgarizaci Haškova Švejka, na obraze typického českého ulejšáka, tak jak jej již dříve vykreslovaly německé kruhy a později i nemalá část české společnosti. S ní však mohli jen sotva naplnit ideál militární maskulinity, postavený na odvaže a hrdinství, jež činí „dobrého muže“. Paměť postavená výhradně na „dobrém českém vojáků“ by je ale pro změnu zcela vyřadila z diskurzu o „dobrém Čechu“ bojujícím od prvního dne války za pád monarchie. Výsledný paměťový konstrukt v podobě veteránského paměťového diskurzu války je tudíž pokusem o smíření obou těchto pólů v jediné kontinuum „dobrého Čecha“, jenž ve válce dokázal být „dobrým mužem“ a přitom svým způsobem (možná i výrazně) přispěl k národním zájmům. Válku jakožto jakýsi osobní maskulinní mýtus (vrcholný důkaz o schopnosti být mužem mezi jinými muži) se tím podařilo smířit s válkou coby mýtem národním v podobě hegemonní paměti této války. Pokud navíc budeme národ v jeho moderní inkarnaci považovat za primárně maskulinní konstrukt (obzvláště ten národ, který vznikl ve válce a úsilím mužů, tak jako o sobě vyprávěl národ československý), bylo smíření individuální představy o vlastní mužnosti s tou kolektivní, hegemonní, pro veterány vlastně nezbytné – jinak by se buď nemohli považovat za muže, nebo za součást národního celku.¹⁰⁷ Pohlédneme-li

106 A. ŽIPEK, *Domov za války*, sv. 1: 1914, s. 8–9.

107 Ke genderové, resp. maskulinní konstrukci moderního národa srov. KATHERINE AASLESTAD, KAREN HAGEMANN, JUDITH MILLER (edd.), *Gender, War and the Nation in the Period of Revolutionary and Napoleonic Wars: European Perspectives*, Philadelphia 2007; IDA BLOM, KAREN HAGEMANN, CATHERINE HALL (edd.) *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000; STEFAN DUDINK, KAREN HAGEMANN, JOHN TOSH (edd.), *Masculinities in Politics and War: Gendering Modern History*, Manchester 2004; CHRISTOPHER E. FORTH, BERTRAND TAITHE (ed.), *French Masculinities: History, Culture and Politics*. London 2007.

pak zpět na začátek, výše uvedené můžeme považovat také za doklad tvrzení Maurice Halbwachse o sociální podmíněnosti paměti – čeští c. a k. veteráni si postupem času upamatovali válku tak, aby dávala smysl v rámci jejich výše uvedené sociální potřeby, a individuální paměť byla zcela obklopena skupinovou pamětí „kamarádů“, jež byla onomu smyslu nositelem.

Zbývá se zamyslet ještě nad jedním zmiňovaným aspektem formování paměti frontovníka – časem. Jak již bylo zmíněno a jak plyne z prostého chronologického seřazení většiny vzpomínkových textů či z nárůstu popularity veteránských spolků, spadá tento proces ve své veřejné fázi spíše do 30. let 20. století. Důvody lze hledat v několika hypotézách. Ty jsou úzce spojeny s výše postulovanou teorií o sociálně-genderové podmíněnosti veteránské paměti, a jsou proto vysloveny až zde na závěr. Na jejich důkladnou analýzu již nezbyvá prostor, nicméně by nebylo správné tyto aspekty zcela pominout, a jsou zde tudíž alespoň nastíněny.

V první řadě lze zvažovat, zda se během 20. let neprojevil prostý odpor ke vzpomínání na právě skončenou válku, spojený se zahlcením veřejného prostoru antimilitaristickým étosem, s nímž měla ostatně problémy i formující se československá armáda,¹⁰⁸ a s konsolidací oficiálních institucí paměti (Památník odboje, Československá obec legionářská) také formující se oficiální válečnou pamětí. Příchod hospodářské krize na konci dekády však mohl především v řadách těch méně sociálně zabezpečených veteránů vyvolat ekonomickou, sociální a následně i genderovou krizi mužů, neschopných uživit své rodiny, a připravených tak o jádro moderního mužství. Pokud bychom opět nahlédli za hranice, je to právě hospodářská krize jako vyvrcholení desetiletí se vršící série hrozeb muži ovládanému genderovému řádu, co Thomas Kühne identifikuje jako poslední impulz k „nekompromisnímu úsilí v obnovení zle pošramocené maskulinity“ v německé společnosti na počátku 30. let. Výsledkem byl podle Kühna „stát kamarádů“, upomínající nás zpětně na stesky některých českých veteránů po idealizovaném snu o válečném kamarádství.¹⁰⁹ Samozřejmě, situace v českém prostředí je z řady důvodů jen vzdáleně srovnatelná a přinejmenším výrazně méně radikální, avšak lze se důvodně domnívat, že by výsledkem stejného impulzu mohla být adekvátně limitovanější varianta téže reakce. Nalezení smyslu a utvrzení se ve vlastní prchavé maskulinitě skrze jiný kanál než tradičně ekonomický, například v podobě konstruování paměti kolem militárních prvků, se tudíž mohlo počátkem

108 Jde o jedno z klíčových témat vzpomínek J. S. Machara na jeho pobyt v úřadě generálního inspektora armády – J. S. MACHAR, *Pět roků v kasárnách*, passim.

109 TH. KÜHNE, *Kameradschaft*, s. 71.

30. let, kdy krize dopadla na české země plnou silou, zdát ideálním východiskem, a paměť frontovníka vhodným základem udržení si maskulinní identity alespoň tímto způsobem. Stejná dekáda pak s dalším postupem let přinesla i zvýšené ohrožení Československa, což vedlo jak k nepochybnému nárůstu a prestiže vojenského povolání,¹¹⁰ tak zároveň s tím jistě i militární složky maskulinity v rámci hegemonního genderového konstruktů. Obraz „švejků“ a „ulejváků“ se pro pocit mužnosti válečných veteránů stával stále větším břemenem, naopak perspektiva prosazení se do konceptu hegemonní maskulinity slibovala o to větší symbolický kapitál. Není jistě náhodou, že například v časopise *Kamarádství* dostávají především ve druhé polovině 30. let stále více prostoru texty propagující přínos veteránů minulosti a případně i současnosti. Jak napsal Jaroslav Hintnaus o bývalém 21. pěším pluku, „jedenadvacátníci nikdy nezklamali! [...] Nezklamou ani v budoucnosti!“¹¹¹

Vedle tohoto vysvětlení chronologického „odstupu“ ustavení veteránského paměťového diskurzu od konce války se ale nabízí ještě jedno. Jde o problém individuálního prožívání maskulinity v čase, spočívající *de facto* v tezi, že jedinec se během svého života postupně posouvá různými složkami maskulinity (či přímo maskulinitami) nejprve směrem k hegemonnímu jádru a později pak spíše od něj.¹¹² Identita (a s ní i symbolický kapitál a moc) starších mužů se například podle Gabriely Spector-Mersel s postupem času stále více spoléhá na symbolický status získaný skrze naplnění hegemonní maskulinity během mládí, tj. na tzv. „příkladném narativním skriptu“ vlastní paměti.¹¹³ Nedostatečnost tohoto skriptu spolu s výše zmíněnými vlivy hospodářské krize, která jej často narušila ještě více, mohlo být pro řadu veteránů, často mužů kolem čtyřicátého roku života, zásadním motivem k hledání cest, jak svůj „narativní skript“ redefinovat. V tomto kontextu není lepšího důkazu než editoriale *Kamarádství* z poloviny roku 1936 s názvem *Československý voják z fronty*: „Při tom však mužný věk jejich nespokojuje se pouze významnými vzpomínkami [tzn. dokládajícími onu mužnost], nýbrž nutí je i k projevení jejich zkušenostmi vyzrálého nazírání na současné děje

110 M. KOLDINSKÁ, I. ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty*, s. 303–304.

111 Předmluva k K. TRENKLER, *Válečné děje 21. ppl. čáslavského*, s. 8–9.

112 Srov. ANDREA CORNWALL, NANCY LINDISFARNE, *Dislocating Masculinity: Gender, Power, and Anthropology*, in: Tíž, *Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies*, London 1994, s. 11–47; GABRIELA SPECTOR-MERSEL, *Never-Aging Stories: Western Hegemonic Masculinity Scripts*, *Journal of Gender Studies* 2006, č. 1, s. 67–82.

113 G. SPECTOR-MERSEL, *Never-Aging Stories: Western Hegemonic Masculinity Scripts*, s. 68, 71.

a tu dobrovolně a spontánně prohlašují svou věrnost a lásku k rodné půdě, svou bezvýjimečnou oddanost čsl. republice a své mužné odhodlání dáti jí kdykoliv na oltář všechny své cenné válečné zkušenosti, svou mužnou sílu i krev! [tj. jsme i nadále muži].¹¹⁴ Podobně uvažuje i Václav Hospodářský: „I my, padesátiletí, se postavíme se zbraní v ruce muž vedle muže a dovedeme také dáti své životy za svoji ohroženou vlast. Je proto potřeba bráti zřetel i na ty, kteří se bili na domácí půdě za čsl. svobodu před 19 léty, a na které je spolehnutí.“¹¹⁵ Frontovník byl mužem, který svoji mužnost již jednou dokázal (svědčí o tom přece jeho vzpomínky na válku a válečné kamarádství, jeho verze válečné paměti), a proto se dožaduje, aby byl za muže považován i nadále, o dvacet let později.

114 *Československý voják z fronty, Kamarádství 1936*, č. 13, s. 190.

115 VÁCLAV HOSPODÁŘSKÝ, *Dočkáme se uznání pro domácí bojovníky?*, *Kamarádství 1937*, č. 13–14, s. 253–254. Hospodářský má na mysli boje o Slovensko.